

Klarendal

Wijkperspectief

kleur en karakter

Klarendal

kleur en karakter

Klarendal Kom Op! is een initiatief van de gemeente Arnhem

Inleiding

Hoe zouden we willen dat Klarendal er over een jaar of tien uitziet? Wat voor mensen zouden er dan moeten wonen en hoe zullen die met elkaar samenleven? Het wijkperspectief Klarendal gaat uitvoerig in op deze vragen, zonder iets definitief vast te leggen. Het is een soort routewijzer voor bewoners en instellingen die in Klarendal actief zijn. Zodat men weet welke richting men moet inslaan als er plannen op tafel komen. Het wijkperspectief geeft de grote lijnen voor de toekomst aan en biedt samenhang.

Klarendal is een oude arbeiderswijk, ontstaan in de 19e eeuw. Al kort na het ontstaan van de wijk is een voortdurend proces van stadsvernieuwing gestart. Deze ingrepen hebben de volkshuisvestelijke situatie sterk verbeterd, echter vaak ten koste van de stedenbouwkundige samenhang. De sociale structuur van de wijk staat de laatste decennia onder druk door de instroom van nieuwe bevolkingsgroepen, drugsoverlast en verpaupering. Ondanks de sociale veranderingen zijn bijvoorbeeld de van oudsher befaamde Klarendalse feesten nog steeds bijzonder sfeervol.

Bij het bepalen van het gemeentelijk beleid wordt vaak uitgegaan van het belang van de stad als geheel. Dit belang hoeft niet altijd parallel te lopen met het belang van de wijk. Om meer greep te krijgen op de ruimtelijke en maatschappelijke ontwikkelingen voor de wijk en het gemeentelijke beleid dat hierop betrekking heeft, is in het kader van 'Klarendal Kom Op!' besloten tot het opstellen van een wijkperspectief voor Klarendal, gezien vanuit het belang van de wijk. Hiervoor is aan het Arnhemse bureau K3 architectuur en planning opdracht verleend. Voor de studie naar de economische aspecten is opdracht gegeven aan Seinpost.

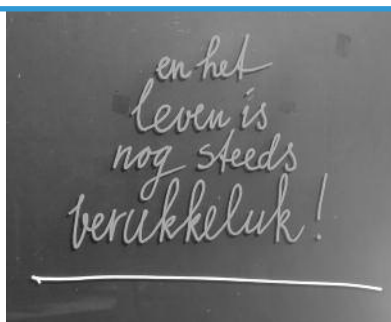
In het wijkperspectief worden de sociale, volkshuisvestelijke, ruimtelijk en economische ontwikkelingen beschreven en worden oplossingen voor knelpunten aangegeven, altijd gezien vanuit het belang van de wijk. De economische aspecten worden uitgebreid behandeld in een separate nota: het strategisch ontwikkelingsplan. De kernpunten van het strategisch ontwikkelingsplan zijn in het wijkperspectief opgenomen, waardoor het wijkperspectief als integraal plan gelezen kan worden.

Toekomstige initiatieven zullen tegen het licht van het wijkperspectief worden gehouden. Het wijkperspectief legt geen grenzen op, maar zorgt voor een voortdurende dialoog tussen partners over de gewenste wijkontwikkeling.

Inhoudsopgave

Inleiding	3
A. Uitgangspunten	7
1. Het wijkperspectief	8
1.1. Doel en inhoud van het wijkperspectief	8
1.2. Aanleidingen voor het wijkperspectief	9
1.3. Status van het wijkperspectief	10
2. Analyse van de huidige situatie	12
2.1. Het plangebied	12
2.2. Cultuurhistorische ontwikkeling	12
2.3. Huidige situatie	14
2.4. Huidige beleid	21
3. SWOT-analyse	26
3.1. Werkwijze	26
3.2. Stedenbouwkundige structuur	26
3.3. Wonen	27
3.4. Samen leven in Klarendal	27
3.5. De woonomgeving	28
3.6. Voorzieningen en bedrijven	28
B. Streefbeelden	31
4. Wonen	32
4.1. Woon- en leefomgeving	32
4.2. Stad versus Dorp	33
4.3. Woningdifferentiatie	34
4.4. Extra woningbouwlocaties	35
4.5. Aanpassing van bestaande woningen	36
5. Commerciële voorzieningen en bedrijvigheid	37
5.1. Wijkeconomie	37
5.2. Klarendalseweg	38

6.	Verkeer en parkeren	39
6.1.	Toegankelijkheid van de wijk	39
6.2.	Woonstraten	40
6.3.	Openbaar vervoer	40
6.4.	Parkeren	41
7.	Openbare ruimte	42
7.1.	Inrichting openbare ruimte	42
7.2.	Twee pleinen voor Klarendal	43
7.3.	Omgeving Velperpoortstation	44
7.4.	Hommelseweg	45
7.5.	Sonsbeeksingel	45
8.	Groen	48
8.1.	Bovenwijks groen	48
8.2.	Wijkgroen	48
8.3.	Groen in de woonomgeving	49
9.	Maatschappelijke voorzieningen	51
9.1.	Onderwijsvoorzieningen	51
9.2.	Sociale voorzieningen	52
C.	Realiseringsaspecten	55
10.	Fysieke uitvoeringsaspecten	56
10.1.	Uitwerking van deelprojecten	56
10.2.	Buiten Gewoon Beter	56
10.3.	Wijkontwikkelingsmaatschappij	56
10.4.	Bestemmingsplan	57
11.	Sociale uitvoeringsaspecten	58
11.1.	Het sociale wijkperspectief	58
11.2.	Betrokkenheid van bewoners	62
11.3.	Procesbeschrijving wijkperspectief	63
12.	Economisch stimuleringsbeleid	66
12.1.	Ruimtelijk Economische Structuur	66
12.2.	Instrumenten	66
12.3.	Financiële middelen	67
12.4.	Partijen	67
	Slot	68
	Colofon	70

A Uitgangspunten

1. Het wijkperspectief

1.1. Doel en inhoud van het wijkperspectief

Het wijkperspectief levert een integrale visie op de fysieke, sociale- en wijk-economische ontwikkelingsmogelijkheden van de wijk in de komende tien jaar, geredeneerd vanuit de wijk. Het is een startdocument voor mogelijke toekomstige ontwikkelingen.

Op voorhand is gekozen voor een wijkperspectief waarbij zoveel mogelijk wordt aangehaakt op gemeentelijk beleid. Het beleid moet zo nodig gericht worden bijgesteld in het belang van de wijk.

In het wijkperspectief staat de visie centraal. De bestaande toestand is in beperkte mate geïnventariseerd. Ruimschoots wordt uit gemeentelijke nota's geciteerd, zonder dat dit echter expliciet is aangegeven.

Het onderzoek is vooral inductief van aard (van klein naar groot), waarbij de specifieke situatie in Klarendal een grote rol speelt. De problematiek van de wijk leent zich minder voor een theoretische benadering.

Het wijkperspectief is niet primair gericht op ambtelijke consensus. In de wijk is draagvlak gezocht voor de discussie over verschillende thema's. Ook na het verschijnen van het wijkperspectief gaat dit proces door. Wijkbewoners behouden het recht om hun eigen zienswijze daarop kenbaar te maken.

Belangrijk onderdeel van het wijkperspectief is het vergroten en in stand houden van de betrokkenheid bij de toekomst van Klarendal bij bewoners, ambtenaren, corporaties, welzijnsinstellingen e.d.

Voor het opstellen van het wijkperspectief zijn de volgende stadia doorlopen:

1. voorstudie, inventarisatie van bestaand beleid, signaleren van knelpunten
2. analyse van verbeteringen en potenties
3. 1e rondgang langs betrokkenen (gemeente, corporaties, wijk e.d.)
4. opstellen van een pamflet met de belangrijkste ideeën van fysieke aard
5. presentatie aan/overleg met betrokkenen
6. workshop met ambtenaren
7. opstellen wijkperspectief
8. 2e rondgang langs betrokkenen en de stuurgroep
9. eindrapportage wijkperspectief
10. vaststelling door de stuurgroep
11. presentatie aan B&W en de raadscommissie.

De tijdsplanning voor het opstellen van het wijkperspectief is afhankelijk gesteld van het creëren van een zo groot mogelijk draagvlak. Dit betekende dat na de start van de werkzaamheden binnen een half jaar een concept-wijkperspectief bediscussieerd moest kunnen worden.

Het wijkperspectief heeft een voorwaardenscheppend karakter. Het is de bedoeling dat het plan stimuleert tot nieuwe ontwikkelingen. Het plan geldt evenzeer als kader waarbinnen nu nog niet voorziene ontwikkelingen kunnen worden beoordeeld en kunnen worden bijgesteld. Niet alle in deze nota voorgestelde maatregelen kunnen op korte termijn worden gerealiseerd, meestal omdat hier domweg het benodigde budget voor ontbreekt. Het plan geldt dan echter wel als overzicht van mogelijke wensen voor de toekomst.

Uitgangspunt bij het wijkperspectief is het zoeken naar een structurele verbetering van Klarendal, zonder op grote schaal woningen te slopen. Bij het opstellen van het wijkperspectief staan centraal:

- sociale duurzaamheid
- economische duurzaamheid
- technische duurzaamheid.

Bij het opstellen van de nieuwe herstructureringsvoorstellen zal uitgegaan moeten worden van een beperkt budget. Het is van belang alleen strategische ingrepen voor te stellen. Klarendal is niet gebaat bij het najagen van weer een nieuwe modegril in de stadsvernieuwing. De voorgaande stadsvernieuwingsingrepen hebben al genoeg negatieve sporen in de wijk achtergelaten. Uitgegaan moet worden van de kracht en de trots van Klarendal: het eigenzinnige karakter en de aantrekkelijke ligging dicht bij het stadscentrum en de parken.

1.2. Aanleidingen voor het wijkperspectief

De belangrijkste aanleidingen voor het maken van het wijkperspectief zijn:

- De wijk heeft een langdurige geschiedenis van voortdurende stadsvernieuwingsingrepen, gevolgd door perioden van relatieve sociale rust, toename van sociale problemen, nieuwe ingrepen enz. De stadsvernieuwingsprojecten werden volgens de laatste mode uitgevoerd. De 'littetekens' van de stadsvernieuwing zijn overal zichtbaar. De wijk heeft behoefte aan een structurele, duurzame verbetering van het woon- en leefmilieu, zonder dat dit ten gepaard gaat met weer een fase van ingrijpende stadsvernieuwingsactiviteiten. Een belangrijke taak is dus de bestaande littetekens aan te helen, in plaats van weer nieuwe te veroorzaken.
- De wijk kent sinds enige jaren een grote diversificatie van de bevolkingssamenstelling: enerzijds de oorspronkelijke bewoners van Klarendal, anderzijds de nieuwe, soms meer tijdelijke bewoners zoals studenten, allochtonen, kunstenaars, maar ook junkies (Klarendal als doorgangshuis). Bepaalde groepen en allochtonen zijn moeilijk bereikbaar. De integratie verloopt moeizaam.

- De wijk ligt aan de rand van het derde drugsdistributiecentrum van Nederland: Station Velperpoort. Gebruikers en dealers uit Oost-Nederland en Duitsland reizen af naar het station om hun spullen te halen. De scene wordt versterkt door een flink aantal coffeeshops. De drugsoverlast is groot.
- Ondanks de ligging dicht bij het centrum van Arnhem, kent Klarendal nauwelijks de anonimiteit van de stad. Een 'vreemdeling' wordt direct gesignaleerd. Klarendal is echter niet alleen van de Klarendallers, maar van alle Arnhemmers. De gesloten sfeer vindt zijn oorzaak in de relatief geïsoleerde ligging van de wijk. De spoorzone, de kantoorbebouwing tussen de Rosendaalsestraat en de Velperweg en in mindere mate het hoogteverschil bij Onder de Linden en de Vijverlaan, alsmede de hofjes bij de Hommelseweg zijn hiervan de oorzaak. De ontoegankelijkheid van de wijk voor 'buitenstaanders' wordt verder vergroot door het onduidelijke eenrichtingverkeersysteem. Het gesloten karakter van de wijk wordt verder versterkt door de sterk op zichzelf gerichte groepscultuur van de oorspronkelijke bewoners van Klarendal.
- De woningen in Klarendal zijn overwegend huurwoningen met relatief lage huren of goedkope koopwoningen. De variatie in het woningaanbod is laag.
- Het voorzieningenniveau en de ruimte voor kleinschalige bedrijvigheid vertoont al jaren een sterke achteruitgang. Veel winkel- en bedrijfsruimten langs de Klarendalseweg staan leeg of worden als woning gebruikt. De Klarendallers weten wel de weg te vinden naar winkel- en bedrijfslocaties elders in Arnhem. Vanuit de rest van Arnhem is er echter nauwelijks van een compenserende instroom sprake.
- De openbare ruimte in de wijk is rommelig. De wijk kan de nog steeds toenemende parkeerdruk niet aan. Verkeersdrempels, onlogische wegverleggingen, straatmeubilair e.d. versterken het rommelige beeld.

1.3. Status van het wijkperspectief

De context

In oktober 2000 is de aanpak van het project 'Klarendal Kom Op!' vastgesteld, zowel inhoudelijk, als wat betreft de extra financiële inzet van gemeentezijde. In dit project worden drie fasen onderscheiden:

1. wat kan: de beheerders aan zet
2. wat moet: de wijk aan zet
3. de toekomst van de wijk: gezamenlijke ideeërkracht aan zet.

Voor fase 1 en 2 is een programma opgesteld en in uitvoering genomen, in nauw overleg tussen gemeente, wijk en instellingen. In 2001 kreeg de invulling en uitvoering van dat programma een extra impuls als gevolg van rijkssubsidie in het kader van het Grote Stedenbeleid (GSB): 'Onze Buurt Aan Zet'. De invulling van fase 3, de toekomstverkenning, is gestart met een bestuursconferentie in juni 2001. De bestuursconferentie leverde op:

- er is bestuurlijk draagvlak voor de ontwikkeling van een wijkperspectief Klarendal
- het is wenselijk om de cyclus 'neergang - investeren in de wijk - neergang' te doorbreken. Een wijkperspectief kan daar een bijdrage in leveren
- er is inhoudelijk en financieel geen ruimte voor ingrijpende fysieke herstructurering
- er is behoefte aan een afgewogen wijkperspectief waarin voldoende aandacht wordt gegeven aan de fysieke, sociale- en wijk-economische aspecten en de samenhang hier tussen. Tevens moet hierin aandacht worden besteed aan imago-ontwikkeling van de wijk.

Formele status en functie van het wijkperspectief

Het wijkperspectief is binnen het gemeentelijk beleidsinstrumentarium een betrekkelijk nieuw fenomeen. In 1997 is voor de Geitenkamp-Monnikenhuizen een wijkperspectief opgesteld. Het wijkperspectief is nog geen instrument met een juridisch onderbouwde positie binnen gemeentelijke cycli en procedures. In het verleden is er een aanzet geweest om vanuit volkshuisvestelijk perspectief wijkvisies te ontwikkelen. Dit proces is wel gestart, maar niet afgerond en inmiddels aangehouden. Verder bestaan er op dit terrein geen documenten. Als uitgangspunt voor ontwikkelingen gelden

bestaande ruimtelijke en sociale structuurplannen, alsmede vigerende bestemmingsplannen.

Formeel moet het wijkperspectief gezien worden als de onderlegger en inspiratiebron voor toekomstige ontwikkelingsmogelijkheden en -initiatieven voor de wijk Klarendal. Het wijkperspectief is feitelijk een ideeënschets waarin ten aanzien van kernpunten beelden worden neergezet, dan wel uitspraken worden gedaan, waarin de richting wordt aangegeven van gewenste ontwikkelingen. Ideeën die ofwel direct terug te voeren zijn op in de wijk gehoorde opvattingen, dan wel een meer of minder vrije vertaalslag zijn van in of met betrekking tot de wijk waargenomen signalen en meningen, kansen en bedreigingen, sterke en zwakke punten. Dit maakt het wijkperspectief tot een bijzonder document. De grootste valkuil is daarbij vrijblijvendheid.

Intentie

Van alle partners wordt de intentie gevraagd zich actief te verbinden aan het wijkperspectief. Dit houdt in dat toekomstige initiatieven tegen het licht van het wijkperspectief worden gehouden. Aangegeven wordt op welke wijze een activiteit, maatregel of beleidsinitiatief bijdraagt aan het verwezenlijken van de verbetering van Klarendal, refererend aan de beelden in de wijkvisie. Afwijkingen moeten worden beargumenteerd. Het wijkperspectief legt geen grenzen op, maar zorgt voor een voortdurende dialoog tussen partners over de gewenste wijkontwikkeling.

De opstellers

Het wijkperspectief is ontwikkeld in opdracht van de stuurgroep 'Klarendal Kom Op!'. In dit specifieke geval is gekozen voor uitbesteding van de werkzaamheden aan een extern adviesbureau. De werkwijze is erop gericht om het wijkperspectief maximaal in de wijk geworteld te laten zijn. Daarnaast is de inspanning erop gericht om zowel binnen de wijk als bij gemeentelijke diensten en bij instellingen draagvlak te vinden voor de in het wijkperspectief aangegeven ideeënlijnen. Aan gemeentelijke diensten is gelegenheid geboden om de ideeën uit het wijkperspectief te toetsen op realiteitswaarde en op de relatie met bestaande ontwikkelingen.

De vaststelling

Het wijkperspectief wordt vastgesteld in de stuurgroep Klarendal. De stuurgroep weerspiegelt de samenwerking tussen gemeente, politie/justitie, de grootste woningcorporatie (Volkshuisvesting) en de grootste welzijnsinstelling (Rijnstad). Vervolgens wordt het wijkperspectief ter informatie aan B&W voorgelegd. Daarna fungeert het wijkperspectief als een erkend referentiedocument ter toetsing of ter inspiratie bij toekomstige ontwikkelingsinitiatieven met betrekking tot Klarendal.

Het vervolg

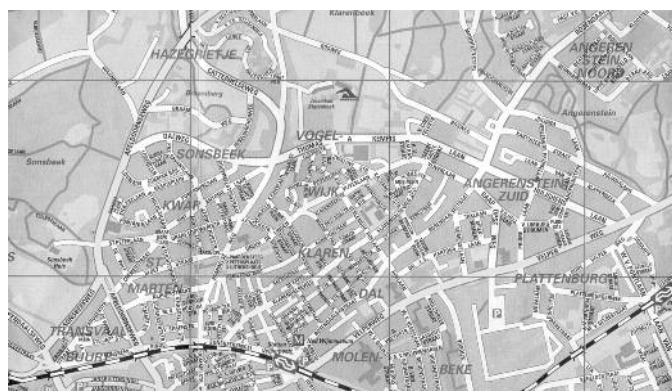
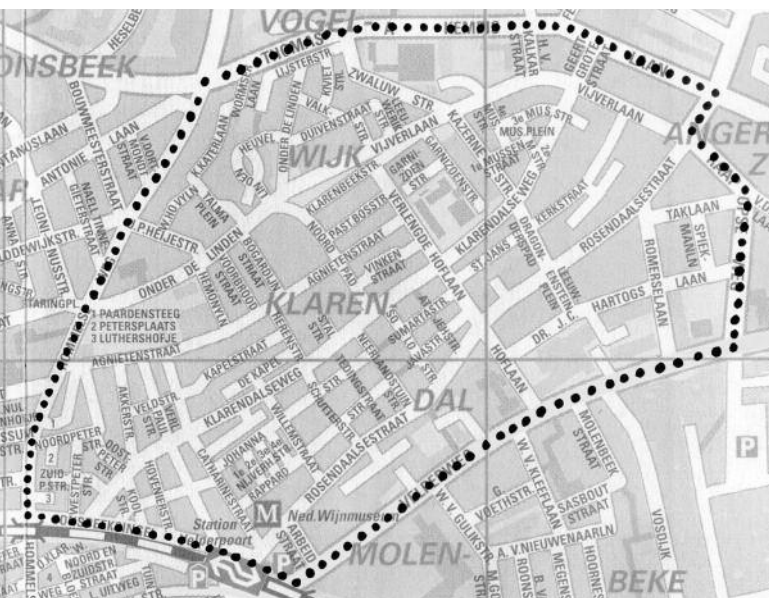
Het mag niet blijven bij alleen het opstellen en vaststellen van het wijkperspectief. Belangrijk is dat het wijkperspectief vervolgens vooral een levend document is en niet in de bureaulade belandt, maar als actief referentiebeeld en inspiratiedocument zijn werk doet. Dit gaat alle bij de wijk betrokken ambtenaren aan. Een cruciale rol in de toepassing is weggelegd voor de wijkmanager, de gebiedsmanager en de project-/wijkwethouder. Met name zij houden de vinger aan de pols in het vervolgtraject.

2. Analyse van de huidige situatie

2.1. Het plangebied

Het wijkperspectief richt zich in hoofdzaak op de wijk Klarendal. In het plangebied is tevens de Vogelwijk en de zone langs de Velperweg opgenomen. Het plangebied wordt begrensd door de Sonsbeeksingel, de Hommelseweg, de Thomas à Kempislaan, de Rosendaalsestraat, de Raapopseweg en de Velperweg. Met betrekking tot de economische, sociale en educatieve voorzieningen zullen St. Marten en het Sonsbeekkwartier Zuid bij het plan worden betrokken. Voor de Hommelstraat zullen aanbevelingen en opmerkingen 'in de kantlijn' worden gemaakt.

2.2. Cultuurhistorische ontwikkeling

De Rosendaalsestraat en de Velperweg zijn zeer oude verbindingswegen. Ten noorden van de Rosendaalsestraat lag het al uit de Middeleeuwen stammende landgoed Klarenbeek met daarop onder meer het klooster Monnikenhuizen. In deze periode stonden verspreid in het gebied een aantal boerderijen. De landgoederen groeiden in latere fasen uit tot omvangrijke complexen met landbouwgronden en tuinen. Op de kadastrale kaart van 1832 staat langs de Rosendaalsestraat en Velperweg wat vrijstaande bebouwing aangegeven. Verder is op deze kaart de Klarendalseweg aangegeven.

In de periode tussen 1830 en 1888 groeide hier een stadsgedeelte met slechts éénkamerwoningen en nauwe, slechte straten en sloppen. Bovendien bevonden zich aan de Hommelseweg de stadsmestvaalten. Er werd in snel tempo gebouwd, waarbij in sterke mate speculantenbouw plaatsvond. Klarendal groeide uit tot een krottenwijk van nationale bekendheid.

Door de aanleg van de spoorweg werd dit gebied van het stedelijke gebied gescheiden. In het spoortalud was slechts een doorgang aangelegd voor de Velperweg en de Hommelseweg. De Rosendaalsestraat werd in twee delen geknipt en aan de zijde van Klarendal verbonden met de nieuwe parallelweg langs het spoor, de Sonsbeeksingel (toen nog Klarendalsesingel geheten).

Om het gebied te exploiteren en te komen tot de bouw van goede en betaalbare arbeiderswoningen werd de filantropische woningbouwvereniging Openbaar Belang opgericht. Enkele bestuursleden hadden ook al zitting gehad in 'De Commissie', die als onderafdeling van de 'Maatschappij tot nut van het Algemeen' als eerste filantropische woningbouwvereniging in Nederland werd opgericht. De Commissie bouwde onder meer omstreeks 1860 woningen in de Paulstraat en de Catharijnestraat.

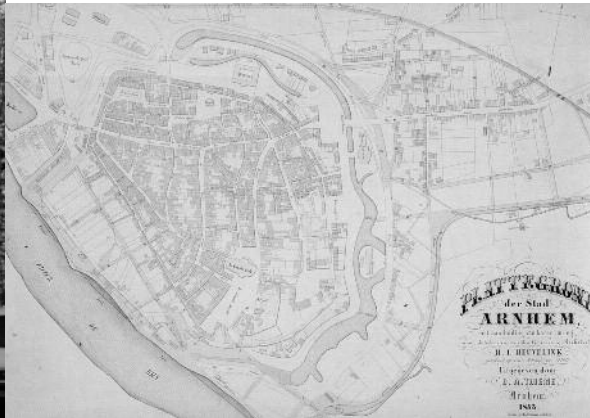
In 1888 braken er een tyfus- en difterie-epidemie uit. Dit vormde de directe aanleiding voor de gemeente om het erbarmelijke woonklimaat te saneren. Vanaf 1892 leidde dit voorstel tot geforceerde sloop van een groot aantal woningen in het gebied, die door de woningnood na ontruiming vaak weer gekraakt

waren. Hierbij werd voor een deel een nieuw stratenplan aangelegd en werden nieuwe voor arbeiders betaalbare woningen gebouwd. Arnhem groeide inmiddels uit tot belangrijke garnizoensstad. Het Militair Hospitaal verhuisde eind 19e eeuw naar Onder de Linden.

Aan de Thomas a Kempislaan werd de kazerne van de Koninklijke Marechaussee Kazerne gebouwd. De garnizoensbakkerij stond aan de Klarendalseweg.

de Buurt', de laatste vond plaats van 1972 tot eind jaren 80, heeft geleid tot een gevarieerde bebouwing, grotendeels sociale woningbouw met relatief lage huren. De hele ontwikkeling van de stadsvernieuwing is in Klarendal op de voet te volgen. De stadsvernieuwing volgde de laatste landelijke mode. Er werd echter geen geld beschikbaar gesteld voor specifieke Arnhemse problemen. Met name de hoogteverschillen in de wijk zijn hierdoor vaak armoedig opgelost. In het overwegend protestantse Arnhem is Klarendal een katholieke enclave geweest. Dit verklaart een deel van de typisch Klarendalse mentaliteit. In de katholieke cultuur was het gezag van de paus onfeilbaar en werd een hiërarchische gezagsstructuur geaccepteerd, maar tegelijkertijd was de paus zo ver weg dat er flink op gemopperd kon worden. Dan was men zijn onvrede in ieder geval kwijt. In de katholieke gemeenschap was over het algemeen een grote saamhorigheid.

Tussen 1900 en de Tweede Wereldoorlog volgde er ingrijpende saneringsfasen, waarin sociale woningbouwcomplexen gebouwd werden: Mussenberg, Kapelwijk, Onder de Linden. Na de Tweede Wereldoorlog werd het geld aan het herstel van de oorlogsschade en de wederopbouw besteed en bleef een vervolg op de sanering uit. Vooral het einde van de zestiger jaren was een periode van verval. Veel panden stonden leeg en waren dichtgespijkerd. De gemeente had lange tijd geen duidelijk plan voor de wijk. Uiteindelijk besloot men de hele wijk te saneren. De bewoners kwamen hier met succes tegen in opstand. 'Klarendal voor de Klarendallers' was de leus. De vele saneringen in het kader van 'Bouwen voor

Arnhem en Klarendal in respectievelijk 1853 en 1889.

Bron: 'Twee eeuwen bouwen aan Arnhem', door Wim Lavooij, Uitgeverij Walburg Pers.

De oorspronkelijke Klarendaller is een begrip in Arnhem. Klarendal is een wijk met een eigen normen- en waardenpatroon. Saamhorigheid en hulpvaardigheid spelen een belangrijke rol in de cultuur. Meerdere generaties van families wonen in de wijk. Ook zijn hechte netwerken van families te herkennen. Het sociale leven speelde zich vroeger vooral op straat af. Bij mooi weer is dat nu nog het geval. Veel bewoners zetten zich actief voor de wijk in (actiegroepen,

buurthuizen). Door de saamhorigheid is de sociale controle in de wijk groot, althans voor de huidige begrippen.

Vanaf de zeventiger jaren heeft een grote instroom van migranten plaatsgevonden (met name Turken en Surinamers). De buurtsamenleving die vroeger vrij gesloten was, is veel opener geworden. Ook veel jongeren, deels studenten en kunstenaars wonen nu in de wijk. De typische Klarendalse mentaliteit is echter nog herkenbaar. Wie zich aan de waarden en normen aanpast, wordt in de Klarendalse gemeenschap opgenomen.

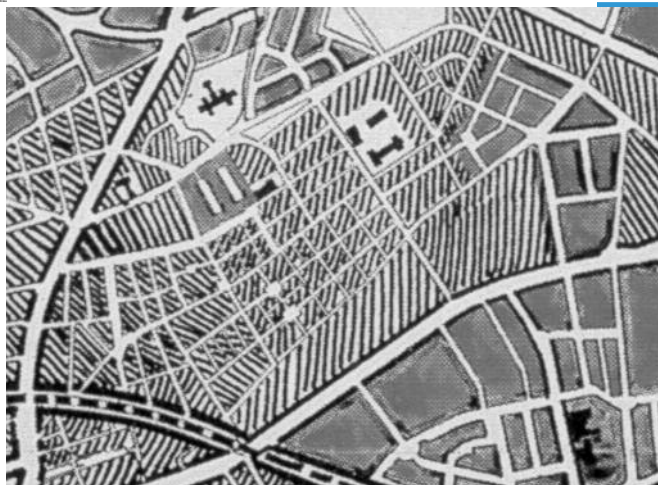
Arnhem en Klarendal in respectievelijk 1902 en 1917.
Bron: 'Twee eeuwen bouwen aan Arnhem', door Wim Lavooij. Uitgeverij Walburg Pers.

2.3. Huidige situatie

Bevolkingssamenstelling

Klarendal heeft momenteel ruim 7.300 inwoners. De wijk heeft een relatief groot aantal jeugdigen (nul tot veertien jaar). Daarnaast zijn ook de twintigers en dertigers ruim vertegenwoordigd. Het aantal ouderen boven de 65 jaar is relatief gering.

Door diverse nieuwbouwactiviteiten aan de Rosendaalsestraat en op twee voormalige militaire terreinen (de Menno van Coehoornkazerne en het Militair Hospitaal aan de Vijverlaan is het inwoners aantal de laatste jaren enigszins toegenomen.

Bijna 2.300 mensen hebben een niet-Nederlandse etniciteit (31%). Het gemiddelde in Arnhem bedraagt 19,4%. Met name de Turkse bewoners zijn ten opzichte van andere allochtonen bewoners ruim in de meerderheid. In de wijk is een aantal straten te benoemen met een concentratie van allochtone bewoners: de Nijverheidsstraten, Rappardstraat, Johannastraat, Pastoor Bosstraat, Vinkenstraat, Kapelstraat en omgeving.

Integratie van migranten en de oorspronkelijke Klarendalse bevolking heeft nauwelijks plaatsgevonden. Problemen doen zich voor in gebieden waar een concentratie van migrantengezinnen bestaat. Uitingen hiervan zijn het zich niet meer op zijn/haar gemak voelen in de straat, verhuizingen en het afnemen van de tolerantie. De integratie van kinderen en tieners van

Klarendal is een wijk die vrijwel voortdurend onder druk staat: door een hoog percentage werklozen zowel onder de ouderen als de jongeren, door (hard)druggebruik en het uitwaaiëren van de drugshandel over de wijk (thuishandel). De thuishandel zorgt voor veel overlast. Er komen hennepplantages in woningen voor. Ook de coffeeshops veroorzaken overlast. Door hun aanwezigheid vormen zij bovendien een bedreiging voor de Klarendalse jeugd. Een groeiend aantal jongeren (vanaf ongeveer twaalf jaar) wordt door de coffeeshops aangetrokken. Het gevaar bestaat dat zij in het criminele circuit belanden en zich schuldig maken aan bijvoorbeeld heling en koeriersdiensten. Een ander gevaar is dat zij harddrugs gaan gebruiken. Bovendien missen zij hierdoor een aantal jaren in hun ontwikkeling en lopen zij zodoende extra

autochtonen enerzijds en van migranten anderzijds verloopt aanzienlijk beter. Vooral bij het spelen en het gebruik maken van de verschillende voorzieningen is dat merkbaar. Naarmate de jeugd ouder wordt, ontstaat er toch weer een verwijdering tussen de verschillende culturen. In sommige kringen binnen de migrantenculturen is vanuit een religieuze overweging een beweging gaande om zich terug te trekken uit de westerse cultuur. In het wijkkader zijn weinig migrantenvrijwilligers actief.

Klarendal kent relatief veel alleenstaanden, echtparen zonder kinderen en eenoudergezinnen.

achterstand op. De maatschappelijke druk wordt ook veroorzaakt door gok- en/of alcoholverslaving, relatief slechte gezondheidstoestand, jongerenproblematiek en het slechte toekomstperspectief (arbeidsperspectief) van vele bewoners. De gevolgen van alcoholproblemen spelen zich vooral binnen de gezinssituatie af. In 1972 is de Werkgroep Klarendal opgericht, een overkoepelende organisatie voor bewoners van de hele wijk. De Werkgroep Klarendal is tot 1998 op allerlei terreinen, zoals verkeer, wijkbeheer, woningverbetering en voorkomen van vervuiling, actief geweest.

In 1988 werd als eerste in Arnhem het wijkplatform Klarendal opgericht. Hierin werken bewoners en vertegenwoordigers van gemeente

en instellingen samen om de leefbaarheid te vergroten. In 2000 is op initiatief van de gemeente het project 'Klarendal Kom Op!' gestart waarin centraal staat te doen wat moet en te doen wat kan, met als doel een veilige, schone en sociale wijk.

Het buurthuis kan op vrijwilligers rekenen die bereid zijn iets voor hun buurt te doen. Ook zijn er mensen actief in het verenigingsleven.

De onderlinge contacten in delen van de wijk zijn goed, vaak buurtgericht en op straatniveau. Kenmerkend voor Klarendal is het feit dat de bewoners zich bij bedreigingen van buitenaf spontaan en massaal kunnen organiseren.

Woningen

Klarendal telde in 2000 ruim 3.600 woningen met een gemiddelde netto woningbezetting van 2,03 bewoners/woning. Voor geheel Arnhem bedraagt dit 2,15. Ruim 40% van de woningvoorraad is in de laatste decennia gebouwd, hoofdzakelijk in het zuidelijk deel van Klarendal. Het zijn vrijwel allemaal woningen in de sociale huursector, overwegend varianten van portiek-etagebouw. Er zijn ongeveer 110 specifieke bejaardenwoningen (Catharijnestraat en omgeving). De bejaardenwoningen voldoen echter niet aan de eisen van deze tijd, waardoor er een tekort is aan specifieke bejaardenwoningen. Ook is er, in mindere mate, een tekort aan specifieke woningen voor mindervaliden.

Het stadsvernieuwingsproces is zo goed als afgerond. De woningen zijn over het algemeen kwalitatief goed. Problemen doen zich nog voor met winkels en woonhuizen in het gebied omsloten door de Klarendalseweg, Sonsbeek-singel, en Koolstraat, de Rosendaalsestraat en de Klarendalseweg. Problemen met het niet gerenoveerd particulier bezit treffen we aan in de Agnietenstraat en omgeving, de St. Janskerkstraat en omgeving, de Klarendalseweg en de Sonsbeeksingel. Hier staat een vervallen bouw-blok dat eigendom is van de gemeente. Ook kunnen problemen gaan ontstaan met het bezit dat het langst geleden is gerenoveerd. De eerste renovatiefase in Klarendal had als uitgangspunt

de levensduur met zo'n 15 à 20 jaar te verlengen. Latere renovatiefasen kennen een veel hoger niveau. Het resultaat is nu dat in sommige delen van de wijk gerenoveerde woningen naast elkaar staan waarvan de afschrijvingen tientallen jaren uiteenlopen. Het probleem komt met name voor in de Pastoor Bosstraat, de Agnietenstraat, de Paulstraat en de Catharijnestraat.

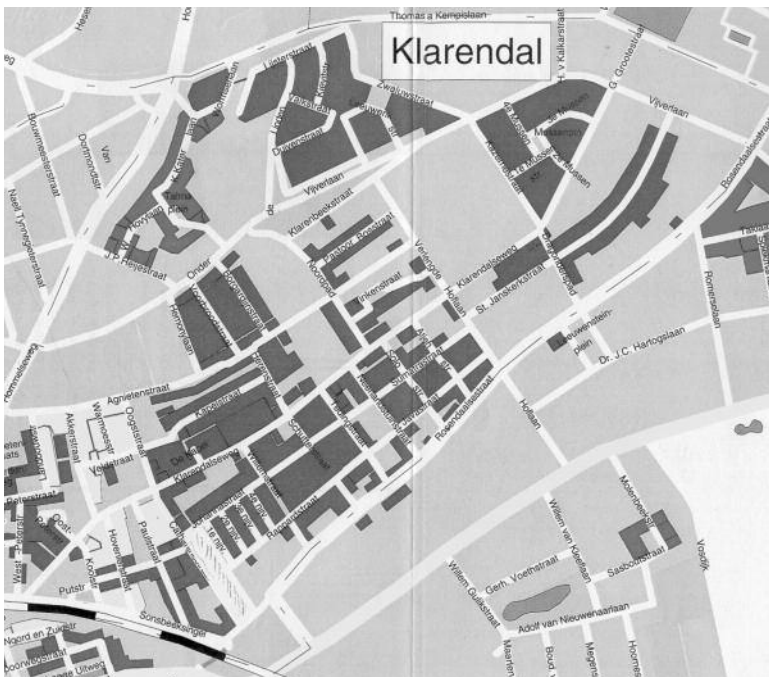
In Klarendal is grote vraag naar eengezinswoningen en woningen met vier tot vijf slaapkamers. De woningen op de Mussenberg en het Talmapplein zijn klein, maar desondanks gewild. Het woningbestand kan worden onderscheiden in 82,6% huurwoningen en 17,4% koopwoningen. Met betrekking tot de woningtypologie kan het woningbestand worden onderscheiden in 39% eengezinswoningen en 61% meergezinswoningen.

De Stichting Volkshuisvesting Arnhem is de grootste eigenaar met ca. 2.200 woningen, verspreid over geheel Klarendal. Openbaar Belang heeft voornamelijk de cultuurhistorisch waardevolle bebouwing aan de westzijde van

Klarendal in bezit: ca. 300 woningen. Portaal bezit de woningen aan de Taklaan en omgeving: ca. 200 woningen. Vivare is eigenaar van de woningen op het Talmapplein en omgeving: ca. 100 woningen. De overige woningen zijn particulier bezit. Ruim 300 woningen hiervan worden particulier verhuurd. Een klein aantal panden is in het bezit van de gemeente. Het betreft hier voornamelijk strategische aankopen in verband met de mogelijke spoorverbreding.

Bron: 'sociale huurwoningen in Arnhem in kaart gebracht'. Dienst S.O. Gemeente Arnhem en het G.O.W. te Arnhem (1997).

Commerciële voorzieningen en bedrijvigheid

Klarendal kent ruim 200 bedrijfsvestigingen en bijna 1.300 werkzame personen op een beroepsbevolking van 3.200 mensen. In Klarendal wonen ca. 840 werklozen (26,3%). Het gemiddelde voor Arnhem bedraagt 13,3%. Bijna 1.300 mensen zijn van een uitkering afhankelijk (18,6% bij een gemiddelde in Arnhem van 9,3%). Het winkelbestand in Klarendal is in de loop der jaren sterk teruggelopen. Mede door de komst van het winkelcentrum in 1997 is het aantal winkels aan de Klarendalseweg en omgeving sterk verminderd. De ruimten van veel voormalige winkels langs de Klarendalseweg zijn in het bestand van stichting SLAK opgenomen en worden gebruikt als atelier of als presentatieruimte voor kunstenaars en ontwerpers. Klarendal kent een aantal industriële bedrijven en een drukkerij. Voorts is er een aantal kleinere bouwnijverheid- en installatiebedrijven gevestigd. Klarendal telt een kleine dertig horecavestigingen inclusief snackbars. In de andere sectoren is er weinig vraag naar ruimte vragende bedrijvigheid, laat staan werkgelegenheid. De bedrijven en vestigingen tellen om en nabij de 600 arbeidsplaatsen.

Verkeer

Het aantal in Klarendal geregistreerde motorvoertuigen bedraagt 1.460 personenauto's, 145 bedrijfsauto's, 125 motortweewielers. Dit resulteert in de laagste autodichtheid van Arnhem, namelijk 0,42 personenauto's per woning bij een gemiddelde in Arnhem van 0,77. Het verkeersgedrag, met name te hard rijden, alsmede het parkeergedrag, zoals op de stoep of dubbel parkeren, is over het algemeen een zwak punt in de wijk en leidt tot veel ergernis. De wijk kent een groot tekort aan parkeerplaatsen. Er is behoefte aan enige regulering van de beschikbare parkeerplaatsen. Een groot deel van de bewoners voelt echter niet veel voor het invoeren van parkeren voor vergunninghouders. Vooral aan de Hommelseweg ter hoogte van de supermarkt C-1000 is sprake van parkeeroverlast. Aan de Hommelseweg is een parkeergarage aanwezig maar de bezoekers van vooral de supermarkt maken hier nauwelijks gebruik van. Velen parkeren hun auto dan ook op de straat waardoor gevaarlijke, onoverzichtelijke verkeerssituaties ontstaan. Dit is vooral voor het langzaam verkeer een probleem.

Op diverse gedeelten van de Klarendalseweg ontstaan verkeersonveilige plekken als gevolg van parkeren, laden en lossen en te hard rijden. De kwaliteit van het wegdek laat veel te wensen over. Hier zou, bij het zoeken naar oplossingen, prioriteit aan gegeven moeten worden.

Ook het wegdek van de Verlengde Hoflaan dient verbeterd te worden. De smalle Hoflaan geeft aanleiding tot verkeersonveilige situaties en is als zodanig een slechte toegangsweg tot Klarendal. Een afdoende vorm van openbaar vervoer in en binnen de wijk ontbreekt. Dit is vooral voor ouderen een probleem. Het openbaar vervoer in Klarendal is geminimaliseerd. In de wijk zelf is geen openbaar vervoer meer. Alleen 'Vervoer op Maat' is voor oudere bewoners op afroep beschikbaar.

Voor het collectief gehandicaptenvervoer maakt de gemeente gebruik van de Regiotaxi KAN. De lijndiensten van Connexion beperken zich, met betrekking tot Klarendal, tot de Velperweg en de Vijverlaan/Raapopseweg.

Ten zuiden van Klarendal ligt het dubbel spoor voor treinverkeer tussen Arnhem Centraal-Zutphen en Arnhem Centraal-Zevenaar. De hogesnelheidstrein (ICE) rijdt inmiddels over dit spoor, zij het met normale snelheid. In de toekomst wordt de mogelijkheid van gedeeltelijke verdubbeling niet uitgesloten. Deze verdubbeling betreft dan het gedeelte tussen Arnhem Velperpoort en de spoorkruising Oost (splitsing van spoorlijnen Zutphen en Zevenaar). Deze gedeeltelijke verdubbeling heeft tot doel de capaciteit op niveau te houden door de sneltreinen langs stoptreinen op het station Arnhem-Velperpoort te leiden. Hoe dit ruimtelijk eruit kan komen te zien is nu niet duidelijk. Verbreding van het spoor tot 3 of 4 spoorbanen is echter in ieder geval tot 2010 niet aan de orde, nu is afgezien van een verbreding van het spoor ten behoeve van de hogesnelheidslijn. Aan de rand van de wijk ligt het NS-station Velperpoort. Het station is georiënteerd op de omgeving van de Steenstraat.

Openbare ruimte

Voorafgaand aan de nieuwbouw- en renovatiefase is in heel Klarendal de ondergrondse infrastructuur, met name kabels, leidingen en riolen, verbeterd. Klarendal is nu gemengd gerioleerd. Hemelwater kan worden

afgekoppeld. Klarendal is dicht bebouwd, maar de bodem leent zich naar verwachting goed voor infiltratie door hemelwater.

De maatregelen in het kader van de 30 km-zone zijn uitgevoerd.

De verblijfskwaliteit van de openbare ruimte staat onder druk. Er is veel vervuiling en vandalisme, waardoor de kwaliteit van de woonomgeving sterk achteruit is gegaan. De geclusterde parkeerplaatsen bij onder andere de Sumatrastraat, Javastraat, Atjehstraat, Solostraat en Johannastraat worden niet maximaal benut. Het openbare gebied maakt het voor kinderen nauwelijks mogelijk om er naar behoefte te spelen. Dit wordt veroorzaakt door het ontbreken van pleinen, omdat het overgrote deel van het openbare gebied een verkeersfunctie heeft en door de geringe aandacht voor het ontwerp van het openbaar gebied.

In de gemeente Arnhem wordt naar verhouding weinig geld aan groenonderhoud en onkruidverwijdering besteed. Er worden geen milieubelastende bestrijdingsmiddelen gebruikt. In Klarendal wordt in het kader van 'Klarendal Kom Op!' tweemaal per jaar het onkruid tussen stoeptegels en straatklinkers door middel van een borstelmachine verwijderd.

Voorafgaand aan de nieuwbouw- en renovatiefase is in heel Klarendal de ondergrondse infrastructuur, met name kabels, leidingen en riolen, verbeterd. Klarendal is nu gemengd gerioleerd. Hemelwater kan worden

De straatverlichting en verlichting van achterpaden en achterterreinen wordt door vrijwel alle bewoners als onvoldoende ervaren. Dat leidt tot gevoelens van onveiligheid vooral voor de ouderen. De laatste tijd worden regelmatig achterpaden afgesloten en verlicht.

Groen

Speelvoorzieningen zijn er in de vorm van de bouwspeelplaats De Leuke Linde en enkele kleinere speelplekken aan het Peterplein, de 1e Nijverheidsstraat, de Solostraat, nabij de IBN-I Sina school, aan de St. Janskerkstraat, bij de Janschool, bij de Mussenberg, aan de Herestraat en aan de Klarenbeekstraat. Bij de bouwspeelplaats is tevens een trapveldje aanwezig. Aan de Neerlandstuinstraat staat een sporthal. Voor recreatie kunnen Klarendallers ook gebruik maken van het zwembad Klarenbeek en het park Sonsbeek.

Voor de oudere jeugd ontbreken specifieke speelvoorzieningen. Er is in de wijk behoefte aan verspreid liggende speelvoorzieningen en aan kleine speelgelegenheden en speelaanleidingen.

Maatschappelijke voorzieningen

Klarendal en St. Marten is het verzorgingsgebied voor verschillende scholen. In Klarendal de rooms-katholieke St. Janschool en de Islamitische IBN-I Sina school. In St. Marten de rooms-katholieke St. Annaschool, de protestants-christelijke Van Löben Selsschool en de openbare Jan Ligthartschool. Het merendeel van deze scholen staat onder druk, omdat de leerlingenaantallen teruglopen en de schoolbevolking geen afspiegeling is van de wijkbevolking. Ook kiezen ouders ervoor hun kind(eren) op een basisschool buiten de wijk onderwijs te laten volgen. Verder staat in Klarendal een dependance van het Rijn-IJssel College, zijn er twee scholen voor speciaal onderwijs en zijn er twee locaties van de HKA.

Voor de diverse bevolkingsgroepen zijn er verschillende voorzieningen te vinden in de wijk. Dat varieert voor peuters en kinderen van peuteropvang in de speelzaal of dagverblijf tot kinderactiviteiten in het wijkcentrum of de bouwspeelplaats De Leuke Linde. De oudere jeugd kan terecht in het wijkcentrum of de Sporthal Klarendal waar het jongerenwerk opvang voor zestienjarigen en ouder regelt. Verder zijn er geen voorzieningen voor jongeren in de wijk. Volwassenen hebben de keus uit activiteiten in het wijkcentrum, (jeugd)centrum Vogelwijk, diverse verenigingen en het multiculturele steunpunt voor ouderen van de SWOA. Aan de rand van Klarendal zijn tevens voorzieningen als huisarts, tandarts, apotheek, fysiotherapie en wijkpastoraat te vinden. De stichting Thuiszorg is gevestigd in het Winkelcentrum Klarendal. Men vindt daar het Zuigelingen- en Kleuterbureau, de Diëtistafdeling en de afdeling Cursussen.

De wijk is voorzien van accommodaties op sociaal en cultureel gebied: het wijkcentrum aan de Rappardstraat, de wijkwinkel aan de

Klarendalseweg en het multicultureel centrum voor ouderen aan de Sonsbeeksingel. De activiteiten maatschappelijk-, peuter-, kinder-, tiener- en jongerenwerk, opbouwwerk, onderwijsvoorrangsbeleid en ouderenwerk opereren vanuit deze accommodaties. De St. Janparochie organiseert activiteiten voor volwassenen en ouderen.

Aan Onder de Linden is een kinderdagverblijf met een bovenwijkse functie gevestigd. Medische eerstelijns voorzieningen zijn in de wijk aanwezig in de vorm van een huisartsenpraktijk aan de Hoflaan. In de omgeving van Klarendal houden bovendien verschillende huisartsen praktijk.

Milieu

De geluidsbelasting door treinverkeer ligt ver boven de grenswaarde. Ongeveer 185 woningen komen voor sanering in het kader van de wet Geluidhinder in aanmerking. Een bijzonder probleem bestaat in het gebied waar de Sonsbeeksingel en de Klarendalseweg bij elkaar komen. Renovatie van de zeer slechte huizen daar is technisch nauwelijks haalbaar, Sloop en vervangende nieuwbouw is zonder aanzienlijke geluidwerende maatregelen niet nuttig.

Bodemvervuiling komt voor in de Paulstraat, de Solostraat, de Akkerstraat, de St. Janskerkstraat en de Rosendaalsestraat. Ook bestaat het vermoeden dat op andere locaties sprake is van bodemvervuiling, onder andere ontstaan door (illegale) garagebedrijven. Deze

moeten in kaart worden gebracht. De wijk telt nog enkele milieuhinderlijke bedrijven en/of bedrijven die vanwege hun omvang of de verkeersaantrekkende werking hinderlijk zijn. Het gaat om een garagebedrijf aan de Klarendalseweg en een autospuiterij aan het Noordpad. Sleutelen op straat gebeurt veelvuldig en veroorzaakt vaak ernstige overlast, met name in de vorm van vervuiling (olievlekken, illegaal dumpen van afval en dergelijke).

Het milieubewustzijn van het merendeel van de Klarendalse bevolking laat veel te wensen over. Het juiste gebruik van de verzamel- en/of huiscontainers moet sterk bevorderd worden. Hetzelfde geldt voor het scheiden van afval, het gebruik van de gifbus en het laten ophalen van grof vuil. De vervuiling van de wijk is een ernstig probleem, het gaat om zwerfvuil op straat en gestort vuil in onder andere perken, plantsoenen, speelplekken en dergelijke. Ook naast de verzamelcontainers wordt vrijwel altijd afval gedeponeerd, ook al is hier de laatste jaren verbetering in gekomen.

Recentelijk zijn vrijwel alle bovengrondse collectieve vuilcontainers vervangen door ondergrondse containers. Het hondenpoepprobleem is nog steeds nijpend. In Klarendal zijn zeven hondenuitlaatplaatsen, maar desondanks is deze vorm van vervuiling is de gehele wijk zodanig ernstig dat het een van de ernstigste veroorzakers van overlast is.

Sociale veiligheid

De inbraakkans in Klarendal bedraagt 5,5% bij een gemiddelde in Arnhem van 2,6%. Wat de sociale veiligheid betreft, heeft Klarendal een slechter imago dan het verdient. Dit laat onverlet dat verbeteringen tot stand dienen te komen, met name bij de Hommelsepoort en de gebieden waar de coffeeshops gevestigd zijn. Het gebied Velperpoort-Sonsbeeksingel-Hommelseweg is subjectief en objectief onveilig. Door het afsluiten van flatportieken en het plaatsen van hekken rond huizen is de objectieve veiligheid sterk toegenomen, maar de subjectieve onveiligheid is gebleven. Het vandalisme in de wijk betreft niet alleen de talrijke vernielingen op straat en van objecten, maar ook bedreigingen en intimidatie.

2.4. Huidige beleid

Structuurplan Arnhem 2010 (2000)

In het Structuurplan Arnhem 2010 is kwaliteit belangrijker dan kwantiteit. Arnhem moet niet zozeer uitbreiden, als wel de bestaande ruimte beter en intensiever gebruiken. De nadruk ligt dan ook op veranderingen in de bestaande stad, met het doel Arnhems kenmerkende kwaliteiten te versterken.

In het structuurplan wordt er van uitgegaan dat Arnhem straks de enige halteplaats buiten de Randstad is van de hogesnelheidslijn. Mede daardoor kan Arnhem het centrum van oostelijk Nederland worden.

Bestemmingsplan

Het vigerende bestemmingsplan dateert uit 1980. In het kader van de integrale inhaalslag van bestemmingsplannen in Arnhem, wordt in de loop van 2003 een nieuw bestemmingsplan van kracht. Het nieuwe bestemmingsplan legt voornamelijk de bestaande situatie vast, zonder duidelijke toekomstvisie. Voor nieuwe ontwikkelingen, bijvoorbeeld naar aanleiding van het wijkperspectief, kunnen door middel van artikel 23 WRO binnen een half jaar bestemmingsplanherzieningen van kracht zijn. In het ontwerp-bestemmingsplan zijn, na bezwaren uit de wijk, de mogelijkheden voor winkel- en bedrijfsfuncties langs de Klarendalseweg aanzienlijk verruimd.

Wijkplan Klarendal 1998-2002, gemeente Arnhem, d.d. december 1998

In het wijkplan Klarendal 1998-2002 wordt een analyse van de bestaande problematiek gegeven. Tevens is in het wijkplan een beperkte programma ter verbetering van het leefklimaat in de periode tot 2002 aangegeven.

Archeologie

De gemeentelijke archeologienota 'Onzichtbaar maar niet onverschillig' (1997) bevat het beleid op het gebied van archeologische monumentenzorg, waarbij behoud en bescherming van archeologische waarden een belangrijke doelstelling is. Klarendal is vanuit archeologisch oogpunt een interessant gebied met een hoge archeologische verwachting ten aanzien van mogelijke vondsten. Binnen het plangebied zijn nog geen vondsten

bekend. Bij bebouwing dient hiervoor de nodige aandacht te worden besteed. Er is geen nader archeologisch onderzoek gedaan, waaruit zou moeten blijken of het aanwijzen van specifieke locaties met extra hoge archeologische verwachtingen aan de orde zijn.

Monumentenbeleid

Het gemeentelijk monumentenbeleid is neergelegd in het Arnhemse monumentennota 'Geen ruimte voor onverschilligheid' (1996). Wettelijk is het beleid verankerd in het Monumentenwet 1988 en de Gemeentelijke Monumentenverordening (1994). Aanvullend beleid en regelgeving is te verwachten na afronding van het Monumenten Selectie Project (MSP). Het MSP zal leiden tot de aanwijzing van door het rijk beschermde monumenten en stads- en dorpsgezichten. Daarnaast heeft ook de gemeente het plangebied onderzocht op monumentale en historische waarden. Historische waardevolle objecten zijn of zullen worden aangewezen als beschermd gemeentelijk monument. Andere karakteristieke objecten zijn of zullen worden aangewezen als beeldbepalend object.

Klarendal kent verscheidene delen met monumentale waarde. Rijksmonumenten zijn het Luthershofje en de Klarendalse Molen. Gemeentelijke monumenten zijn enige panden aan de Catharijnestraat. Het gebied dat globaal begrensd wordt door de Catharijnestraat, Sonsbeeksingel, Koolstraat,

Akkerstraat, Agnietenstraat en Oogststraat is als beschermd stadsgezicht voorgesteld. Langs de Rosendaalsestraat zijn meerdere panden met beeldbepalende waarden aanwezig.

Beschermd in het kader van Monumentenwet zijn:

- Talmaplein
- Vogelwijk
- Mussenberg
- sociaal woningbouwcomplex Openbaar Belang:
Agnietenstraat 229-251, 253-271, 273-299,
Akkerstraat 2-72, 59-73,
Veldstraat 1-9, 2-10, 11-17,
Catharijnestraat 119-145/
Paulstraat 52-65 (commissie-huizen),
Hovenierstraat 1-21, 24-34, 25-51,
Klarendalseweg 486-489, 490-498,
Koolstraat 1-11, 13-19,
Landbouwstraat 2-36,
Sonsbeeksingel 133-142, 143-144,
Warmoesstraat 1-11, 2-12, 13-19, 14-18,
Oogststraat 2-20
- Rosendaalsestraat veel panden aan de noord en zuidzijde
- Luthershofje, St. Petersgasthuis, St. Johannes de Doperkerk en pastorie aan de Hoflaan, de Garnizoensbakkerij aan de Klarendalseweg.

Volkshuisvestingsbeleid

In het 'Volkshuisvestingsplan Arnhem 1998-2003' (1997) wordt de basis gelegd voor het gemeentelijk volkshuisvestingsbeleid. De doelstelling van dit beleid is het ruimtelijk spreiden van huisvestingskansen. Het centrale motto is 'spiegelbeeldig bouwen en beheren'. Dit betekent duur bouwen in wijken waar overwegend goedkope woningen zijn en goedkoop bouwen in wijken waar duur dominant is. Op deze manier kan bij nieuwe ontwikkelingen een differentiatie van het woningaanbod in een wijk vergroot worden.

Binnen de Arnhemse woningmarkt kunnen een aantal wijktypen onderscheiden worden. Klarendal wordt aangeduid als stadsvernieuwingswijk met veel sociale huurwoningen, met het accent op goedkope huur. Als er sprake is van vervangende nieuwbouw, zal deze in de koopsector gerealiseerd worden.

Woningmarktonderzoek Arnhem 1999, Gemeente Arnhem

Het woningmarktonderzoek geeft een vooruitblik tot 2015. Voor de berekening van de toekomstige woningbehoefte en de gewenste woningdifferentiatie wordt uitgegaan van de berekeningen voor het totale KAN-gebied. Van de ruim 12.500 woningen die tot 2015 in Arnhem moeten worden gebouwd, is de huurkoop verhouding inclusief de prijsklasse nagenoeg bekend. Van ruim 9.500 woningen is

bepaald of het laagbouw- of etagewoningen zullen zijn. In de volgende tabel staat de programmering en de behoefte-indicatie uit het woningmarktonderzoek weergegeven. Op de basis van de behoefte-indicatie uit het woningmarktonderzoek zou enige aanpassing van de differentiatie wenselijk zijn. Er is behoefte aan meer huurwoningen en aan meer goedkopere koopwoningen dan geprogrammeerd. Of bijstelling in de praktijk noodzakelijk zal zijn, wordt in sterke mate bepaald door de toekomstige marktontwikkelingen.

Concept-Nota ouderenbeleid 2002, Gemeente Arnhem, Hoezo oud? d.d. 11 maart 2002

In Arnhem zal tot 2015 nauwelijks vergrijzing plaatsvinden. Na 2015 zal dat anders zijn. Het ouderenbeleid dient zich vooral te richten op ouderen in de actieve levensfase en ouderen die op zorg aangewezen zijn (65 jaar en ouder). Voor allochtone ouderen geldt een lagere leeftijd.

Bij de actieve levensfase gaat het vooral om wonen en preventie. Bij oudere ouderen vooral om wonen, zorg en welzijn. Prioriteit hebben kwetsbare ouderen.

Gestreefd wordt naar een netwerk van woonzorgzones over de gehele stad. De steunpunten dienen verder te worden uitgebreid. Ook is er een verdere professionalisering van de SWOA gewenst in verband met de taakverzwaring door de toenemende aandacht die kwetsbare groepen vragen.

	Programmering	Behoeft-indicatie
Huur	25 %	35 %
Koop	75 %	65 %
Laagbouw	75 %	70 %
Etagewoningen	25 %	35 %

Subsidieregeling particuliere woningverbetering in stimuleringsgebieden.

Klarendal is stimuleringsgebied voor particuliere woningverbetering. De subsidieregeling is bedoeld om achterstallig onderhoud aan particuliere woningen weg te werken en hernieuwde achterstanden te voorkomen. Veel woningen zijn reeds aangepakt.

Verkeersbeleid

Het gemeentelijk verkeersbeleid is verwoord in het 'Structuurplan Arnhem 2010' (2000), het 'Stedelijk Verkeers- en Vervoersplan' SVVP (2000) en het 'Categoriseringsplan Arnhem' (2000). Dit lokale verkeersbeleid is gebaseerd op het verkeersbeleid van rijk, provincie en Knooppunt Arnhem-Nijmegen (KAN). De essentie van het lokale verkeersbeleid is het terugdringen van zowel de verkeers-onveiligheid, als de groei van de automobilititeit. Dit wordt gerealiseerd door de bestaande verkeersruimte beter te benutten en door het gebruik van het openbaar vervoer en de fiets te stimuleren. Vooralsnog wordt niet voorzien in uitbreiding van de bestaande hoofdwegenstructuur. De uitwerking van het verkeersbeleid splitst zich veel meer toe op het herinrichten van de bestaande verkeersruimte en op de regulering van het gebruik ervan.

Wegen

Actuele leidraad voor het herinrichten van de verkeersruimte is Duurzaam Veilig. Arnhem kent in het kader Duurzaam Veilig een planmatige opzet voor de categorisering van het wegennetwerk, de herinrichting van woongebieden tot verblijfsgebieden, alsmede de vormgeving van de verkeersaders.

De herinrichting van de bestaande wegen en straten in Arnhem is gebaseerd op een logische indeling van de functie van de wegen. Er wordt daarbij gestreefd naar een zo gelijk mogelijke vormgeving van wegen met eenzelfde functie in

heel Nederland. Arnhem hanteert dan ook het landelijke onderscheid in verkeersaders en verblijfsgebieden. Verkeersaders zijn de hoofd- en ontsluitingswegen en vormen de ruggengraat van het Arnhemse wegennet voor het autoverkeer. Op deze wegen geldt een maximum snelheid van 50 km/uur. Alle andere wegen en straten vallen onder de categorie verblijfsgebied. Deze wegen worden ingericht als 30 km/uur zone. Ze hebben een verblijfsfunctie en ontsluiten percelen en panden. Veelal zijn het woonstraten. Voor Klarendal heeft Duurzaam Veilig de consequentie dat de verblijfsgebieden inmiddels zijn heringericht als 30 km/uur zone met bijbehorende voorzieningen. De Vijverlaan/Onder de Linden is aangeduid als tijdelijke verkeersader. Te zijner tijd kan deze straat als verblijfsgebied worden ingericht.

Parkeren

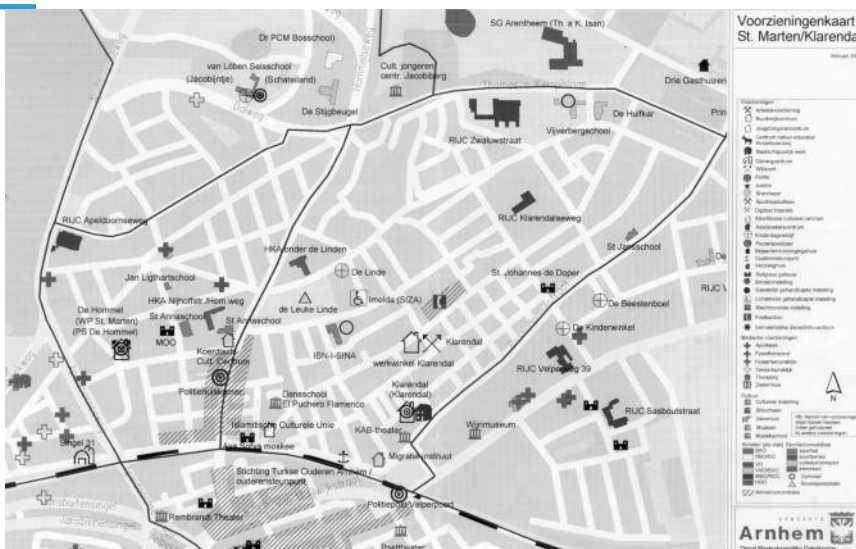
Met het parkeer- en locatiebeleid wil de gemeente voorkomen dat de stad dichtslibt met autoverkeer en daardoor onbereikbaar, onleefbaar en economisch onaantrekkelijk wordt. Het aantal parkeerplaatsen, betaald parkeren en de hoogte van de prijs beïnvloedt welk vervoermiddel een reiziger kiest. Vooral wanneer tegelijkertijd een goed alternatief voor de auto voorhanden is. Het plan is om parkeernormen te hanteren. Voor ruimtelijke ontwikkelingen of bouwplannen wordt het bijpassende aantal parkeerplaatsen bepaald. Het gebied voor betaald parkeren en bewoners parkeren rond het centrum moet worden verbeterd.

In gebieden met schaarste kan parkeergelegenheid voor bewoners worden geregeld met een vergunningensysteem, verhuur van plaatsen aan bewoners in een parkeergarage e.d.

Het nieuwe parkeerbeleid is nog niet vastgesteld, maar vooruitlopend daarop lijkt de volgende denkrichting te worden gevolgd. Betaald parkeren van de binnenstad uitbreiden in de aanliggende wijken er omheen. Gratis en vergunninghouderplaatsen worden omgezet naar betaald parkeerplaatsen, waarbij bewoners en bedrijven een vrijstelling kunnen verkrijgen. Specifiek voor Klarendal is afgesproken dat in 2004 het draagvlak zal worden onderzocht voor een vorm van betaald parkeren. Tot dan toe zal in principe sprake zijn van handhaving van de huidige situatie.

Horecabeleid

De nota 'Te goeder Herberge' (1996) en het daaruit voortvloeiende 'Projectplan Horeca' (1997) vormen ondermeer de basis voor de meest gewenste ontwikkeling ten aanzien van horeca. Hoofdpijnen van deze beleidsstukken zijn de randvoorwaardenscheppende en faciliterende rol van de gemeente, een keuze voor objectieve en subjectieve kwaliteitsaspecten, een gebiedsgerichte benadering en een grotere nadruk op handhaving. De nota geeft voor Klarendal een concentratie langs een deel van de Hommelseweg en in het buurtwinkelcentrum aan de Klarendalseweg. Gezien de overlast die horeca geeft, is het beleid erop gericht het aantal horecagelegenheden terug te dringen.

Voorzieningenkaart St. Marten/Klarendal. Bron: Gemeente Arnhem Dienst MO (februari 2002).

In het plangebied zijn 26 horecagelegenheden aanwezig (exclusief de coffeeshops). Er wordt gestreefd naar een aantal van circa 20.

Coffeeshopbeleid

De nota 'Arnhems Coffeeshopbeleid' (1998) geeft als hoofddoelstelling het terugdringen van overlast c.q. het beperken van de inbreuk op het woon- en leefklimaat door softdrugshandel. Er is beleid geformuleerd om de handhaving te intensiveren. Tevens is aangegeven met welk instrument dit wordt gedaan en door wie dit wordt uitgevoerd. Uitvoering van dit beleid waarborgt ook in dit plangebied beheersing van de problematiek. In het plangebied zijn thans 8 coffeeshops met een APV-vergunning aanwezig. Het aantal zal worden teruggebracht tot 2 op grond van nota Arnhems Coffeeshopbeleid.

3. SWOT-Analyse

3.1. Werkwijze

Een van de bouwstenen voor het ontwikkelen van het wijkperspectief Klarendal is het maken van een SWOT-analyse ('strengths, weaknesses, opportunities, threats'). De SWOT-analyse is gemaakt samen met de leden van de 'klankbordgroep wijkperspectief'. De klankbordgroep bestond uit bewoners en uitvoerende beroepskrachten in Klarendal. Doel van de SWOT-analyse is om de sterke en zwakke kanten en de kansen en bedreigingen voor Klarendal in beeld te brengen. Dit is gebeurt door in drie groepen de opmerkingen te inventariseren en te notuleren. Op deze manier kon elke deelnemer (ruim 40) zijn of haar mening kenbaar maken en werd duidelijk op welke manier de deelnemers Klarendal ervaren, zonder dat daarover in gediscussieerd hoefde te worden. In een kort tijdsbestek kon een veelheid aan meningen naar boven komen, die mede als basis hebben gestaan bij de verdere uitwerking van het pamflet en het wijkperspectief. De thema's die bij de SWOT-analyse aan de orde zijn gekomen zijn: de stedenbouwkundige structuur, wonen, samen leven in Klarendal, de woonomgeving en de voorzieningen en bedrijven. Uit het hierna volgende overzicht zal blijken dat door deze wijze van notuleren, sommige opmerkingen zowel bij de sterke als de bij zwakke kanten genoemd worden, of zowel bij de kansen als bij de bedreigingen.

3.2. Stedenbouwkundige structuur

Sterke kanten

- ligging in Arnhem-Noord, nabij het stadscentrum en de Steenstraat;
- goed vindbaar door ligging dicht bij Velperweg en Apeldoornseweg;
- dichtbij het groen van Sonsbeek en Angerenstein;
- de molen 'De Kroon';
- belangrijke oude buurten;
- mooie buurten: Mussenberg, Luthers hofje, hofje Catharijnestraat, Lindenheuvel, Garnizoenstraat;
- Klarendalseweg: aantrekkelijke woningen met gevel aan de straat;

- variëteit in bebouwing;
- veel winkels in de wijk;
- bouwspeelplaats: De Leuke Linde;
- spannende plekjes;
- veel buurtscholen.

Zwakke kanten

- geen duidelijke structuur, de wijk bestaat uit afzonderlijke delen;
- de wijk hinkt op twee gedachten: stadswijk - tuindorp;
- De Leuke Linde heeft te veel doelgroepen en is te weinig open;
- slecht openbaar vervoer;
- slechte verkeerssituatie bij de zuidelijke toegang van Klarendal bij de Sonsbeeksingel-Hommelseweg-Ir. J.P. van Muijwijkstraat;
- de nieuwbouw uit de jaren 1970 - 1980;
- rommelige 'dragers' van de wijk: Klarendalseweg, Rosendaalsestraat;
- de herkenbaarheid van Klarendal is verdwenen na de stadsvernieuwing: geen pleinen, geen hart
- de woningen zijn dicht op elkaar gebouwd;
- vervallen woningen en onaantrekkelijke taluds langs de Sonsbeeksingel;
- slechte parkeersituatie;
- eenzijdige verdeling van de openbare ruimte;
- weinig kleur op de woningen.

Kansen

- versterking van de wijk door 'microchirurgische' ingrepen;
- karakteristieke woningen behouden en opknappen;
- uitnodigende stedenbouwkundige structuur ten behoeve van ontmoetingsplaatsen;
- verbeteren van de herkenbaarheid en bereikbaarheid voor mensen van buiten de wijk;
- versterken van de relatie met de binnenstad;
- ontwikkelingen pleinen, o.a. bij de molen;
- Sonsbeeksingel en Klarendalseweg kunnen beeldbepalend zijn. Klarendalseweg als nieuwe ruggengraat. Groenzone langs de Sonsbeeksingel;
- goed openbaar vervoer is mogelijk;
- efficiënter gebruik van de ruimte ten behoeve van parkeren;
- Putplein koesteren als groen plein;
- meer muurschilderingen.

Bedreigingen

- verdergaan met incidentele oplossingen van deelproblemen;
- meedrijven met modegrillen, zoals stadsvernieuwing, bredeschool, meergeneratiewoningen;
- hoge bebouwingsdichtheid en verbetering van de parkeersituatie gaat ten koste van groen;
- ad hoc oplossingen voor de inrichting van de openbare ruimte;
- de ontwikkeling van Schuytgraaf;
- hoofdentree aan de achterkant van flats is gevaarlijk door verblijf drugsgebruikers;
- te weinig parkeerplaatsen, 'wild' parkeren, parkeren door centrum-bezoekers.

3.3. Wonen

Sterke kanten

- veel goedkope woningen;
- de oudere woningen zijn groot;
- de zorg van de Stichting Volkshuisvesting voor b.v. het Politiekeurmerk;
- de kleine huisjes in o.a. Catharijnestraat, Mussenberg, de hofjes;
- veel winkels;
- de bouwspiegelplaats: De Leuke Linde.

Zwakke kanten

- de Stichting Volkshuisvesting pleegt in de woning nauwelijks onderhoud;
- de woningen zijn van slechte kwaliteit, b.v. gehorig;
- eenzijdig woningaanbod;
- te weinig koopwoningen;
- oudere woningen voldoen niet meer aan eisen van de 21e eeuw;
- verloedering door de slechte stedenbouwkundige structuur.

Kansen

- bouw van ouderenhuisvesting bevordert de doorstroming van eengezinswoningen;
- bouw van meergeneratiewoningen en intern aanpasbare woningen;
- bouw van nieuwe woningen, vooral koop;
- verkoop van huurwoningen;
- aanpassing van het woonruimte-toewijzingssysteem;
- het verbeteren van bestaande woningen, o.a. met de toegang aan de straat, waardoor een betere sociale controle ontstaat.

Bedreigingen

- geen verandering in eenzijdig samengestelde wijk;
- grote hoeveelheid huurwoningen;
- slecht onderhouden woningen (voornamelijk particulier eigendom);
- geen goede mix tussen huur en koop. Te hoog percentage huurwoningen;
- te weinig woningen voor senioren;
- te weinig woningen voor gehandicapten.

3.4. Samen leven in Klarendal

Sterke kanten

- je kunt zijn wie je bent;
- multiculturele samenleving;
- leuke sfeer, gezelligheid onder elkaar en samenhangigheid;
- positieve sociale controle;
- veel activiteiten in Klarendal (o.a. vakantie-activiteiten);
- voorzieningen;
- diversiteit door o.a. kunstenaars;
- rustig wonen op de Mussenberg;
- boven- en benedenwoningen maken 'kangoeroe'-wonen mogelijk;
- de wijkkrant.

Zwakke kanten

- de mensen durven elkaar niet meer aan te spreken op ieders verantwoordelijkheid;
- de samenstelling van de wijk is eenzijdig met een sociaal zwakke bevolkingsopbouw;
- slechte integratie van groepen: oude Klarendallers, studenten, allochtonen;
- te weinig contacten tussen burens, zowel jong als oud;
- drugsproblematiek;
- werkloosheid;
- vervuiling;
- verloedering.

Kansen

- gezellig naast elkaar leven;
- investeren in bewoners per straat;
- elkaar aanspreken op gedrag;
- multiculturele samenleving;
- samenwerking tussen mensen en naar elkaar luisteren: politie, woningcorporaties, bewoners, maatschappelijke instellingen etc.;

- samen organiseren van wijk- en straatfeesten voor jong en oud, b.v. samen eten;
- drugsoverlastvrije wijk door b.v. directe controle en preventie;
- burendag;
- vergroting van de betrokkenheid van bewoners door de ontwikkeling van het wijkperspectief;
- Hommelsemarkt op Hemelvaart.

Bedreigingen

- drugsoverlast: o.a. inbraken, rondzwervende junks en tippelaarsters;
- racisme en tweedeling migranten - Nederlanders;
- uitblijven van oplossingen voor problemen b.v. drugsoverlast, vervuiling;
- toename van de onveiligheid voor met name ouderen;
- criminaliteit, o.a. inbraken ook in de rustige delen van de wijk;
- vooroordelen over de wijk;
- verminderde betrokkenheid van bewoners;
- overlast gevende jongeren;
- mensen zien veel, maar vertellen niets aan de politie;
- te weinig acceptatie van elkaar;
- negatieve beeldvorming over Klarendal.

3.5. De woonomgeving

Sterke kanten

- redelijke parkeersituatie;
- voldoende groen;
- De Leuke Linde.

Zwakke kanten

- slechte openbare ruimte: versnippering, bestrating, geen duidelijke structuur, inrichting en profilering van de woonstraten, te veel paaltjes in de openbare ruimte;
- te weinig groen, b.v. boomspiegels in de straat, bomen in lelijke betonnen potten langs de Klarendalseweg;
- te weinig speelruimte;
- slechte bereikbaarheid van Klarendal door de zaterdagmarkt op de Hommelstraat;
- slechte bereikbaarheid door éénrichtingsverkeerstraten;
- slechte parkeersituatie;
- vuil op straat, vuilnistoerisme;

- gevoel van onveiligheid;
- slecht beheer van kunstwerken en monumenten;
- schotelantennes aan de gevels door onvoldoende kabelaanbod;
- slechte openbare verlichting en slecht beheer, waardoor ouderen niet meer 's avonds op straat durven komen;
- voor ouderen vormt het winkelen, door de hoogteverschillen in de wijk, een probleem.

Kansen

- collectief parkeren;
- meer groen in de wijk, verbeteren groenstructuur;
- aanpak hondenpoep;
- de Hommelsemarkt verplaatsen naar Klarendal;
- andere aanpak van het onderhoud;
- samenwerking tussen beheerders van het (semi-) openbare ruimte;
- sluiting van coffeeshops;
- herinrichting van de openbare ruimte in het kader van Buiten Gewoon Beter;
- verhogen van de kwaliteit van voorzieningen;
- nieuwe ontwikkelingen aan de Hemonylaan/Noordpad.

Bedreigingen

- dichtslibben van de openbare ruimte door parkeren;
- toename van de sociale onveiligheid door b.v. parkeerconcentraties, poorten e.d.;
- slecht onderhoud door de Dienst Stadsbeheer;
- geen controle op het opknappen van de woning;
- overlast door hondenpoep;
- te snel rijdende auto's;
- rommel op straat bij containers;
- vandalisme.

3.6. Voorzieningen en bedrijven

Sterke kanten

- ligging van Klarendal ten opzichte van het centrum en het station;
- mix van uiteenlopende bedrijvigheid;
- aanwezigheid van het winkelcentrum aan de Klarendalseweg met twee supermarkten waaronder Albert Heijn;
- goedkope huisvesting;

- Turkse winkels, moskee, scholen e.d. voor de islamitische gemeenschap;
- voorzieningen b.v. SWOA, wijkcentrum, huisartsen, KAB/ Post-theater;
- de Stichting Volkshuisvesting verhuurt winkelruimte tegen een schappelijke prijs b.v. ten tehoeve van kunstenaars, winkeltjes e.d.;
- de 'huiskamer' van de Politie en Justitie in de Buurt;
- de sporthal.

Zwakke kanten

- versnipperde economische structuur;
- kwijnend winkelcentrum;
- weinig gevarieerd winkelaanbod;
- te sterke afname van winkels;
- ontbreken van een goedkope supermarkt;
- uitstraling van leegstaande panden;
- bereikbaarheid en ontsluiting, slechte bereikbaarheid met openbaar vervoer;
- parkeergelegenheid;
- spoorweg als fysieke barrière;
- laag besteedbaar inkomen;
- imago;
- slechte bereikbaarheid van de Klarendalseweg;
- gebrekkige ondersteuning van en communicatie met ondernemers door de gemeente;
- onvoldoende gemeenschappelijk beleid om bedrijvigheid te stimuleren;
- het wijkcentrum is te klein en ligt te ver van de scholen;
- geen goede opvang van tieners en jongeren;
- het niet meer beschikbaar zijn van de zalenaccommodatie van het KAB-gebouw;
- onvoldoende beheer van School 88 (Achilles);
- plaats van de Hommelsemarkt.

Kansen

- Klarendalseweg als dynamische ruggengraat met o.a. kleinschalige bewinkeling en bedrijvigheid;
- functionele relatie tussen Velperweg-Klarendal;
- Bredeschool, mede als aanleiding voor contacten tussen bevolkingsgroepen;
- opbouwen van meer voorzieningen voor tieners/jongeren;
- realiseren van een centraal trefpunt/ontmoetingsplek voor bewoners in Klarendal;
- Bredeschool;
- wijkwinkel waar iedereen welkom is;

- de weekmarkt verplaatsen naar de Akkerstraat;
- relatief groot aandeel van jonge bedrijven;
- betrokkenheid met de wijk van ondernemers;
- het meeste vastgoed is in eigendom bij een aantal grote professionele partijen.

Bedreigingen

- verdwijnen van steeds meer kleine winkels, de bank en het postkantoor;
- Albert Heijn is te groot, daardoor neemt het overige winkelaanbod af;
- veel eenmanszaken, weinig opvolging;
- bezuinigingen op voorzieningen b.v. welzijnswerk;
- overlast door grote bedrijven langs de Velperweg. Deze bedrijven leggen een letterlijke schaduw over de wijk;
- drugsoverlast, prostitutie en criminaliteit;
- te weinig politie op straat;
- te weinig voorzieningen voor jongeren en kinderen;
- te weinig mogelijkheden voor sporten (buiten en binnen);
- afname gezondheidsvoorzieningen.

B Streefbeelden

4. Wonen

Streefbeeld 2015

Klarendal heeft zich ontwikkeld tot een echte stedelijke wijk. Het dorpsgevoel is er af. De bevolking is veelkleurig, maar het karakter van de oude volksbuurt is gebleven. De maatregelen van de afgelopen jaren hebben het karakter gehad van microchirurgische ingrepen: bijna onzichtbaar, maar met een groot effect. De littekens van de stadsvernieuwing zijn geheeld. Ter plaatse van lelijke hoeken zijn stadswoningen gebouwd. Er is een duidelijk verschil tussen privé-ruimte en (semi-) openbare ruimte. De bouwblokken zijn gesloten: de straat is van iedereen, maar het binnenterrein en de woning is van de bewoners. De overlast door junks is verdwenen. Het gevoel van veiligheid is groot. De wijk biedt meer variatie aan woningen dan vroeger het geval was. Klein en groot, goedkoop en duur, voor jong en oud.

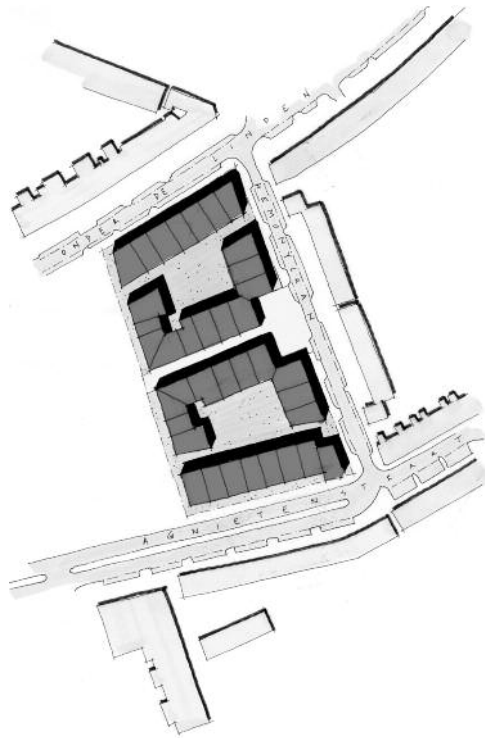
4.1. Woon- en leefomgeving

Binnen de stedelijke milieus in Nederland is sprake van herkenbare ruimtelijke en sociale eenheden, waar de bewoners een gevoel van geborgenheid aan ontleen in onze steeds anoniemer wordende maatschappij: de wijken. De meeste mensen leven nog steeds in de waan dat ze in dorpen wonen en zo willen ze dat ook voelen. Kleine schaal, truttig en gezellig. Ook in Klarendal denkt men dat men nog in een dorp woont. Dat is een bedreiging voor Klarendal. De kracht van Klarendal voor de toekomst ligt juist in een stedelijk karakter dicht bij het centrum van de stad. Er moet veel leven in de wijk zitten. De wijk mag intensief bebouwd zijn met woningbouw in meerdere lagen en veel sociale woningbouw van goede kwaliteit. Er moeten goede dienstverleners en ateliers van nieuwe ambachtsslui gehuisvest zijn. Maar dan moeten wel een aantal andere zaken goed geregeld zijn die voor een stedelijk niveau van belang zijn: goede speelplekken voor kinderen, goede doorgangen naar groengebieden aan de rand van de stad, bereikbaar openbaar vervoer, goede voorzieningen, een aantrekkelijk winkelgebied voor primaire zaken, een weekmarkt en sociaal werk gericht op de verschillende leeftijdsfasen van de bewoners.

Verruiming van de keuzemogelijkheden, ook voor lagere inkomens, vormt de inzet van het volkshuisvestingsbeleid. Op termijn moet Klarendal bij een meer ontspannen woningmarkt voldoende aantrekkingskracht ontwikkelen om nieuwe bewoners te werven, die een positieve keuze maken voor het wonen in de wijk. De verschillende bevolkingsgroepen in Klarendal zijn op een verschillende manier betrokken bij de wijk. Het meest mag verwacht worden van mensen, die bewust kiezen voor het wonen in Klarendal. Vergroting van die groep kan een effectieve manier zijn om de betrokkenheid van bewoners te versterken. Een huis kopen in Klarendal bindt mensen aan de wijk. Vergroting van het aantal koopwoningen heeft een positief effect. De huidige bevolkingssamenstelling is veelkleurig en voor veel mensen een aantrekkelijk kenmerk van Klarendal. De bevolkingssamenstelling kent voldoende variatie over verschillende deelgebieden. Er bestaat dan ook geen behoefte de bevolkingssamenstelling ingrijpend te wijzigen.

De kernvoorraad van goedkope woningen is van groot belang voor de Arnhemse volkshuisvesting. De kernvoorraad moet worden gekoesterd. De verhuurbaarheid van huurwoningen in Klarendal is goed. Om deze reden moet uiterst voorzichtig worden omgegaan met de sloop van woningen. Uit volkshuisvestelijk oogpunt is het niet gewenst in Klarendal woningen te slopen ten behoeve van nieuwbouw. Dit betekent dat de mogelijkheden om, door middel van nieuwbouw, een verbetering aan te brengen in de wooncarrière mogelijkheden klein zijn. Het huren van woningen kan aantrekkelijker worden voor de individuele huurder, indien de woningcorporaties overgaan van complexbeheer naar perceel- en klantbeheer, waardoor een grotere vrijheid voor investeringen op woningniveau kan ontstaan. Ter plekke van de Hemonylaan bestaat de mogelijkheid voor de realisering van nieuwe zorg-woningen. Hierbij kan worden uitgegaan van het scheiden van wonen en zorg op maat. De extramuraal zorg is tevens goed toegankelijk voor mensen van buiten het wooncomplex. De mogelijke spoorverbreding legt een onevenredig grote druk op de wijk. Er kan niet tien jaar worden gewacht aan de rand van de wijk. De verloederingsgraad is hoe dan ook daar al het grootst.

Een reservering voor een extra baan betekent niet alleen de mogelijke sloop van de bebouwing-wand langs de Sonsbeeksingel, maar tevens een onherstelbare breuk in de stedenbouwkundige structuur. Dit kan Klarendal niet hebben. De extra capaciteit voor de spoorwegen moet op een andere manier worden gevonden, bijvoorbeeld door de aanpassing van de dienstregeling of de beveiliging.

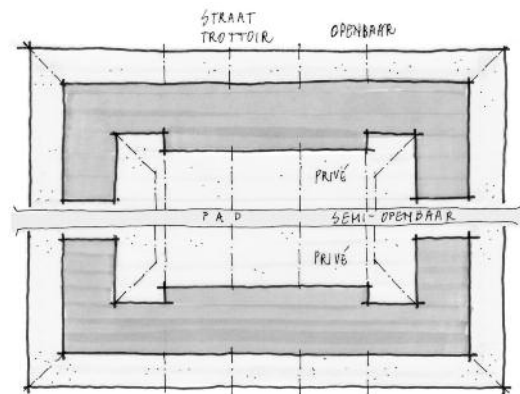
4.2. Stad versus Dorp

Door het grote aantal stadsvernieuwings-ingrepen in de loop van het bestaan van Klarendal, waarbij meer gekeken is naar de dan heersende ontwerpmode, dan naar de inpassing in de bestaande omgeving, heeft de wijk een inconsequente stedenbouwkundige structuur op het niveau van de woonomgeving gekregen. Opvallend is dat verschillende verkavelings-vormen volstrekt door elkaar heen voorkomen: het gesloten bouwblok, strokenverkavelingen, eenvoudige rijtjeswoningen, woonblokken waarbij voor- en achterzijde telkens omwisselen. Paden die in alles lijken op achterpaden blijken soms te leiden naar de voordeuren van gestapelde woningen. Deze allegaartjes kunnen worden beschouwd als de littekens van de stadsvernieuwing.

Het is belangrijk dat in Klarendal de littekens van de stadsvernieuwing worden geheeld. Hiervoor moet een leidend verkavelingspatroon worden gekozen. De keuze gaat daarbij in principe over een dorpse, dan wel een stadse verkaveling:

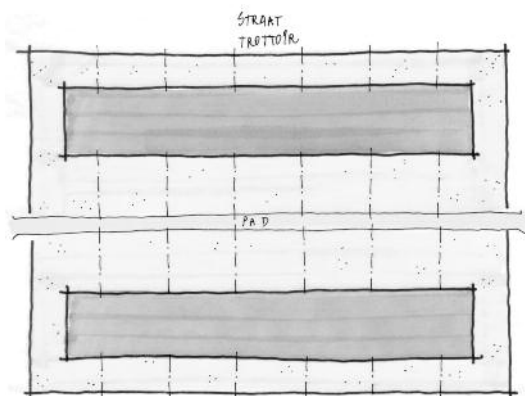
Stad:

- harde scheiding privé/openbaar;
- gesloten bouwblok;
- fronten naar de openbare ruimte. Iedere woning heeft de voordeur aan de straat;
- eventueel voortuin of eigen stoep als buffer;
- anonimiteit;
- voorbeeld: Klarendalseweg.

Dorp:

- onduidelijke scheiding privé/semi-openbaar/openbaar. Zachte overgangen;
- open bouwblok: rijenwoningen, strokenverkavelingen e.d.;
- vaak grote voortuinen;
- iedereen kent iedereen;
- voorbeeld: Nijverheidsstraten, Vinkenstraat.

Overal in Klarendal kan worden geconstateerd dat ernstige beheers-problemen ontstaan bij de dorpse verkavelingen of bij de onduidelijke scheidingen tussen openbaar/semi-openbaar/privé: slecht onderhouden plantsoenen, schuttingen aan de straat, drugshandel op niet afsluitbare achterpaden omdat er ook voordeuren aan grenzen, e.d.

In het belang van de wijk moet gekozen worden voor een zo veel mogelijk 'stadse' verkaveling. Voor Klarendal is het van groot belang dat geprobeerd wordt de bouwblokken te sluiten. Hiervoor is nodig dat:

- onduidelijke hoeken worden ingevuld met woningbouw;
- een strikte scheiding tussen de semi-openbare en privé achterzijde en publieke voorzijde wordt gecreëerd. Entrees aan de kennelijke achterzijde van bouwblokken moeten worden verplaatst naar de voorzijde. Gelijktijdig moeten alle privé-tuinen aan de achterzijde van bouwblokken komen te liggen. De achterpaden en binnenterreinen moeten kunnen worden afgesloten ten behoeve van alleen de direct omwonenden.

4.3. Woningdifferentiatie

Bij een beperkt ingrijpen in de bestaande voorraad zijn de mogelijkheden voor bijsturing van de woningdifferentiatie gering:

- in beperkte mate kunnen bestaande huurwoningen door de corporaties worden verkocht. In principe komen bij verkoop de huidige bewoners het eerst in aanmerking. Verkoop van huurwoningen moet strategisch plaatsvinden en wel op plaatsen waar een vergroting van de betrokkenheid van bewoners op de woonomgeving wordt verwacht. Huurwoningen ter plaatse van ontwikkelingslocaties die in het wijkperspectief aan de orde komen moeten vooral niet worden verkocht. Voorlopig moet worden uitgegaan van de verkoop van ten hoogste 10% van de bestaande huurwoningen.
- nieuw te bouwen woningen moeten in principe in de goedkope tot middeldure koop worden gerealiseerd in een ruimschoots hogere woningdichtheid dan de recente nieuwbouwprojecten Lindenheuvel en de Garnizoensstraat. Voor een groot deel wordt uitgegaan van generatiebestendige woningen, die in principe kunnen bijdragen aan een wooncarrière van oorspronkelijke bewoners van Klarendal. De voorkeur gaat daarbij uit naar appartementen. Hierdoor komt een doorstroming op gang, zodat ouderen niet te lang in een te grote woning, een bovenwoning of woning met grote tuin

hoeven blijven wonen en deze woningen vrijkomen voor nieuwe bewoners. Bijzondere woonvormen zoals lofts, stadswoningen, casco-woningen, kangoeroewoningen (voor ouders en kinderen) en libellewoningen (voor broers en zussen, vriendinnen e.d.) moeten eveneens een kans krijgen.

4.4. Extra woningbouwlocaties

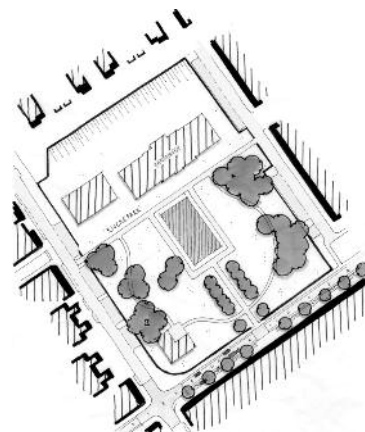
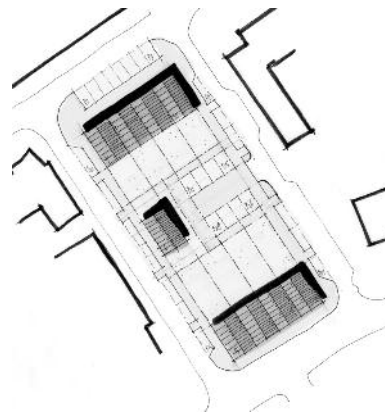
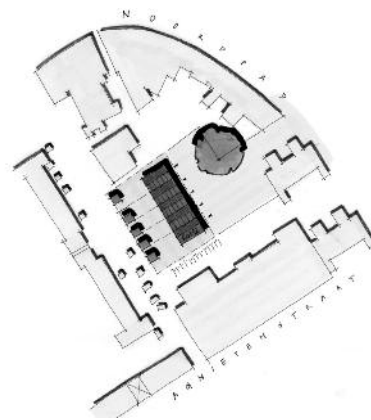
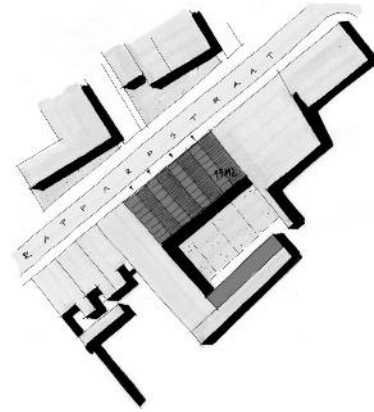
De Nieuwe Kaart van Arnhem 2001 geeft voor Klarendal en directe omgeving de volgende nieuwbouwlocaties aan:

- St. Marten Hommelseweg/Van Slichtenhorststraat: 100 woningen (start 2008);
- Hemonylaan 20 huurwoningen + 25 koopwoningen (start 2003).

De bebouwingsmogelijkheden van Klarendal moeten zoveel mogelijk worden benut: Extra woningen kunnen worden toegevoegd:

- ter plaatse van diverse open hoeken ('het sluiten van de bouwblokken'): ca. 20 woningen;
- ter plaatse van het wijkcentrum aan de Rappardstraat: ca. 4 woningen;
- aan de achterzijde van School 88: ca. 5 woningen;
- op de appartementen aan de Noord Peterstraat e.o. (optoppen): ca. 10 woningen;
- in of in de plaats van de Pniëlkerk aan de Rosendaalsestraat: ca. 8-18 woningen;
- ter plaatse van het ROC aan de Klarendalseweg.

De woningen ter plaatse van de in volgende hoofdstukken van het wijkperspectief beschreven locaties (Klarendalseplein, Molenplein en Sonsbeeksingel) zijn niet in deze opsomming opgenomen. Er wordt van uitgegaan dat het totaal aantal woningen hierdoor per saldo niet wijzigt.

4.5. Aanpassing van bestaande woningen

De bestaande woningen moeten waar mogelijk worden aangepast aan de eisen van de tijd. De corporaties spelen hierbij de sleutelrol. Gedacht kan worden aan:

- gevelrenovaties van met name de naoorlogse woningbouw. In deze woningen komen over het algemeen veel meer puien, houten of betonnen invullingen e.d. voor dan bij de vooroorlogse woningcomplexen. De veroudering van de naoorlogse woningbouw is daardoor groter;
- levensloopbestendig maken van woningen. Met name de kleine seniorenwoningen van Openbaar Belang aan de Catharijnestraat en omgeving komen hiervoor in aanmerking. Overwogen kan worden om van twee woningen één te maken;
- het samenvoegen van boven- en benedenwoningen. Deze woningen zijn vaak onlogisch ingedeeld: een relatief kleine begane grondlaag met tuin ten behoeve van eenpersoonshuishoudens en grote bovenwoningen zonder tuin voor gezinnen met kinderen. Ook hebben deze woningen vaak een slechte geluidsisolatie vanwege houten woningscheidende vloeren. De boven- en benedenwoningen kunnen worden samengevoegd, waarbij op de begane grond ruimte ontstaat voor werken aan huis;
- verbeteren van bestaande éénpersoonswoningen;
- het inpassen van werkruimte op de begane grond van woningen langs de Klarendalseweg;
- het bij mutatie verbeteren van geluidsisolatie van boven- en benedenwoningen;
- het benutten van grotere woningen ten behoeve van kamergewijze verhuur aan jongeren;
- interne aanpassingen, zoals rolstoeltoegankelijk maken;
- het verwijderen van schotels tegen de gevel. Door het bieden van een passend kabelprogramma kan de behoefte aan een schotel komen te vervallen. Overigens zijn de schotels een tijdelijk probleem. Nieuwe technische ontwikkelingen maken de schotel binnen enkele jaren overbodig.

5. Commerciële voorzieningen en bedrijvigheid

Streefbeeld 2015

De Klarendalseweg is weer de ruggengraat van de wijk. De straat is vol leven, niet meer zoals vroeger met ontelbare winkeltjes, maar nu met een aantrekkelijk mix van winkels, galerietjes, ateliers, exotische eethuisjes, het gezondheidscentrum, een hammam en kleine werkplaatsen zoals een meubelmakerij. Eens per week zorgt de weekmarkt op het Klarendalseplein voor nog meer leven in de brouwerij.

Na de aanpassingen bij de Sonsbeeksingel is de Klarendalseweg veel beter vindbaar geworden voor mensen uit andere delen van de stad. Dit heeft de ondernemers aan de Klarendalseweg bepaald geen windeieren gelegd.

De Klarendalseweg is 'in'.

5.1. Wijkeconomie

De mogelijkheden voor een levendige en bedrijvige Klarendalseweg zijn aanwezig. Het zwaartepunt van dagelijkse detailhandel ligt in het winkelcentrum en de directe omgeving. Voor de overige detailhandel, bedrijvigheid en dienstverlening geldt de Klarendalseweg tussen de Sonsbeeksingel en de Hoflaan als potentiële vestigingslocatie. Kansen liggen er op het gebied van woon-werk-units. Het ontwikkelen van woon-werk-units en een bedrijfsverzamelgebouw langs de Klarendalseweg of bij een eventueel te realiseren plein verbetert de levendigheid van de straat.

Indien aan de Klarendalseweg voldoende ruimte kan worden gecreëerd, bijvoorbeeld door één of twee pleinen te realiseren, is een verplaatsing van de weekmarkt die tegenwoordig wekelijks in de Hommelstraat gehouden wordt, aantrekkelijk.

Klarendalseweg: ontwikkeling tot economische ader

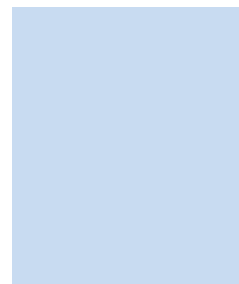
■ de Klarendalseweg moet een 'kralensnoer' gaan vormen van allerhande bedrijvigheid. Hiervoor moet alle planologische en financiële ruimte worden geboden.

Gedacht wordt aan de volgende functies:

- winkelveorzieningen;
- maatschappelijke voorzieningen;

- horeca, met name eethuizen;
- wonen-werken;
- ateliers;
- bedrijfsverzamelgebouw met b.v. een oosterse markt;
- bedrijven/dienstverlening b.v. een meubelmakerij, diëtiste, tekenbureau, consultant, verzekeringsagent, grafisch vormgever, muziekinstrumentmaker, naaiatelier, orthopeed, architect, fotograaf;
- gezondheidscentrum;
- fitness, hammam e.d.;
- weekmarkt.

- doelgroep: alle stadsbewoners;
- het winkelcentrum aan de Klarendalseweg en omgeving blijft het zwaartepunt;
- tegenover het winkelcentrum kan een plein worden ontwikkeld, waar woon-werk combinaties, horeca en ontspanning een plek krijgen;
- de weekmarkt verhuist van de Hommelseweg naar het nieuwe plein aan de Klarendalseweg;
- overlastgevende bedrijvigheid moet uit de directe woonomgeving verdwijnen. Onderzocht moet worden of solitaire bedrijvigheid, met name autobedrijven, kunnen worden verplaatst in het kader van leefbaarheid.

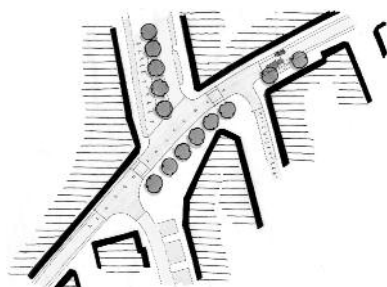
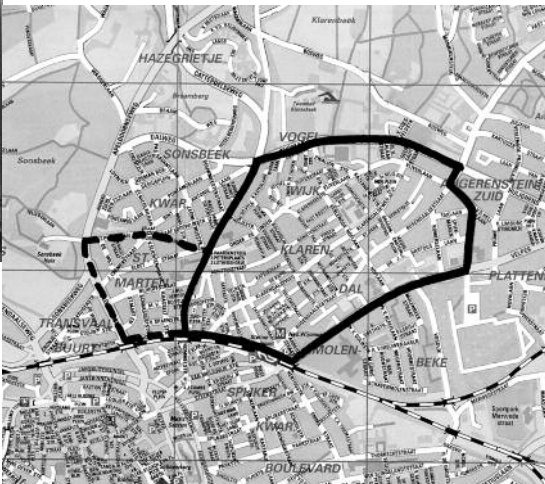

Hommelseweg/Hommelstraat: consolidatie van huidige economische functie

- ankers in dit gebied zijn de supermarkt en horeca;
- de Hommelseweg moet ter plaatse van de winkels worden heringericht.

Sonsbeeksingel: transformatiegebied

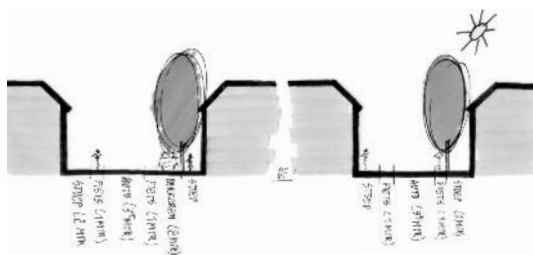
- de zone tussen de Hommelseweg en de Klarendalseweg moet een functiewijziging ondergaan: minder horeca en meer ambachtelijke bedrijvigheid, ateliers en galleries;
- de Sonsbeeksingel vormt de aantrekkelijke entree van de Klarendalseweg vanaf het Velperpoortstation en de Hommelstraat;
- langs de Sonsbeeksingel kan mogelijk een kleinschalig bedrijfsverzamelgebouw worden gerealiseerd.

5.2. Klarendalseweg

Om de Klarendalseweg tussen de Sonsbeeksingel en de Hoflaan tot een levendige straat te kunnen transformeren zijn verschillende ruimtelijke ingrepen noodzakelijk:

- de bereikbaarheid moet worden verbeterd. De toegang vanaf de Sonsbeeksingel moet worden verbreed. De route vanaf de Hommelsepoort moet aantrekkelijk zijn. Het éénrichtingverkeer in het zuidelijk deel van de Klarendalseweg moet komen te vervallen of worden omgedraaid.
- langs de Klarendalseweg moet zoveel mogelijk een 'stedelijk plint' aanwezig zijn. In het stedelijk plint kunnen verschillende functies worden ingepast. De voormalige winkelpanden voldoen hier uitstekend aan. De later gebouwde woonblokken vertonen vaak een nogal gesloten woongevel op de begane grond. Bij eventuele renovatieplannen kan hier het stedelijk plint worden ingebracht. Ook als er daarna nog steeds woningen in zijn gesitueerd, oogt het bouwblok meer publiek
- er moet een goede parkeermogelijkheid voor bezoekers en bewoners aanwezig zijn
- de openbare ruimte moet worden heringericht met één bestratingsniveau. De auto is hier 'te gast'.
- de huurprijzen moeten marktconform zijn, echter zo laag mogelijk
- een extra vestigingsstimulans kan zijn het aanbieden van een hoogwaardige digitale infrastructuur. In de directe omgeving liggen glasvezelkabels.

6. Verkeer en parkeren

Streefbeeld 2015

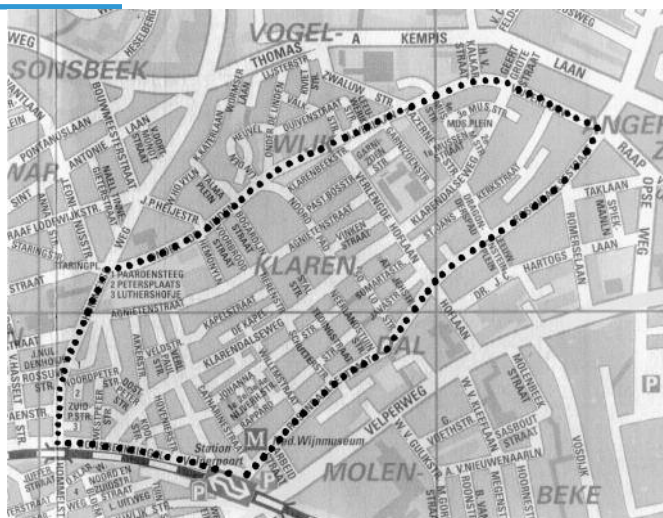
De wijk is goed bereikbaar via heldere en logische routes. De meeste woonstraten bieden een mooi ruimtelijk perspectief met lange zichtlijnen. Veel straten zijn toegankelijk vanuit twee richtingen, ook al is de auto 'te gast'. Het verblijfsklimaat in de straten is ook voor kwetsbare verkeersdeelnemers goed, mede omdat de parkeerdruk is afgenomen door de toepassing van nieuwe 'slimme' parkeer-systemen. De wijk kent logische en aantrekkelijke langzaam verkeersroutes.

6.1. Toegankelijkheid van de wijk

De vindbaarheid en toegankelijkheid van de wijk moet sterk worden verbeterd.

Maatregelen hiervoor zijn:

- het creëren van een duidelijke route rond de wijk, van waaraf de wijk kan worden benaderd. De route betreft: Hommelseweg-Onder de Linden-Vijverlaan-Rosendaalsestraat-Sonsbeeksingel. In beginsel moeten de wegen een eenduidige inrichting krijgen, tot voorrangsweg worden benoemd en worden opgenomen in het 30 km/u gebied. Langs de wegen moeten fietsstroken komen. De inrichting van de Rosendaalsestraat kan als uitgangspunt dienen. De voorkeur gaat uit naar volledig tweerichtingsverkeer. Nader onderzocht moet worden of de

Raapopseweg, die een relatief grote verkeersintensiteit heeft, binnen dit inrichtingsschema past.

Als verkeersremmende middelen moeten in eerste instantie drempels of grove keienvakken worden toegepast, geen asverschuivingen of profielvernauwingen;

- de herinrichting van de Hoflaan/Verlengde Hoflaan als interne ontsluitingsweg, tussen de Vijverlaan en de Velperweg. Hiervoor gelden dezelfde inrichtingsvoorstellen als voor de route rond de wijk. Sluipverkeer moet worden voorkomen;
- enkele toegangen tot de wijk kunnen meer worden benadrukt door de inrichting van het kruispunt en de bewegwijzering:
 - Velperweg/Hoflaan
 - Velperweg/Arbeidstraat
 - Hommelseweg/Sonsbeeksingel
 - Velperweg/Verlengde Hoflaan.

6.2. Woonstraten

De meeste woonstraten kunnen worden heringericht met de nadruk op de verblijfskwaliteit. De verblijfsfunctie van het openbaar gebied staat daarbij voorop. De woonstraten zijn onderdeel van het 30 km/u gebied.

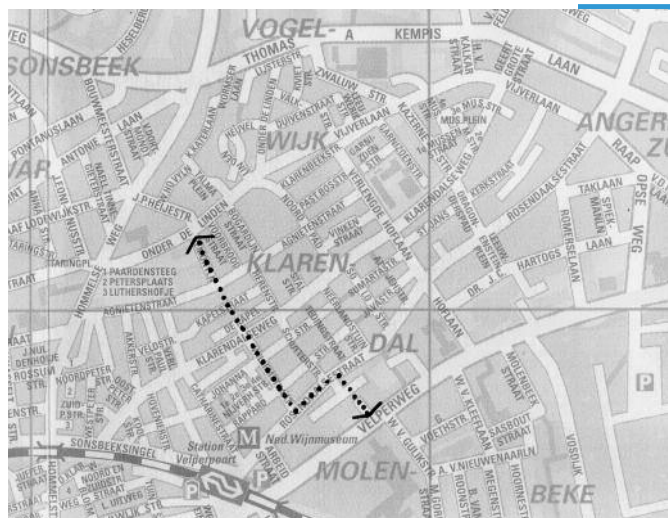
Het huidige systeem van korte lussen voor het autoverkeer in combinatie met éénrichtingsverkeer kan komen te vervallen. De nieuwe inrichting van de openbare ruimte moet de stedenbouwkundige structuur zo veel mogelijk ondersteunen: waar mogelijk moeten wegen door lopen. Als verkeersremmende middelen moeten in eerste instantie drempels of grove keienvakken worden toegepast, geen asverschuivingen of profielvernauwingen. Wegen kunnen worden onderbroken voor autovrije pleintjes of ter voorkoming van sluipverkeer. De inrichting moet in dat geval de continuïteit van de doorgaande ruimte onderstrepen. Dus geen parkeerplaatsen dwars over bestaande wegen aanleggen, zoals nu vaak het geval is. De situering van containers, bomen en straatmeubilair moet zorgvuldig worden gecoördineerd.

6.3. Openbaar vervoer

Verdere vermindering van het openbaar vervoer moet worden voorkomen. Uitbreiding van busroutes, zoals het terugbrengen van de oude lijn 10 door de Klarendalseweg, is een utopie.

De nadruk moet komen te liggen op:

- shuttlevoorzieningen naar het centrum
- veilig en comfortabel maken van bestaande voetgangersroutes vanuit de wijk naar de halteplaatsen aan de Velperweg, Vijverlaan en Raapopseweg. Halteplaatsen kunnen eventueel verplaatst worden
- de ontwikkeling van een nieuwe looproute tussen de Vijverlaan, Hemonylaan, de zijpaden van de Kapelstraat, Klarendalseweg, Willemstraat, Rosendaalsestraat, langs het wijnmuseum naar de Velperweg. Hierdoor kan het openbaar vervoer beter worden bereikt. Tevens ontstaat hierdoor een betere relatie tussen de zorgvoorzieningen bij de Hemonylaan en de Klarendalseweg
- een goede toegankelijkheid van de wijk voor vervoer op maat.

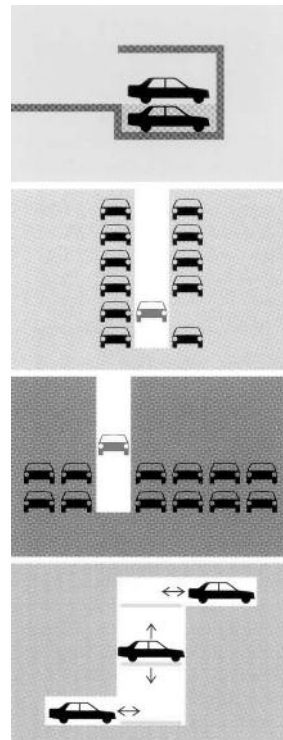

6.4. Parkeren

Klarendal heeft een groot tekort aan parkeerplaatsen. Het heeft geen zin te proberen dit tekort geheel op te lossen. Uitgaande van een parkeernorm van 1 parkeerplaats per woning zouden dan ca. 2.000 parkeerplaatsen extra moeten worden gerealiseerd. Dit betekent bijvoorbeeld een parkeerterrein van 5 ha (5% van het totale plangebied) of een parkeergarage die twee keer zo groot is dan de over een paar jaar voltooide parkeergarage Centraal. Een dergelijke aanpak gaat te veel ten koste van de bestaande structuur van de wijk.

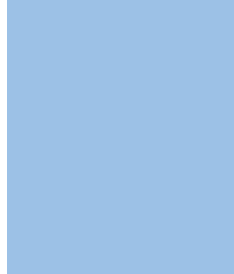
Voor het parkeren moet worden uitgegaan van:

- de acceptatie dat Klarendal weinig parkeerplaatsen heeft. Bewoners stemmen daar in zekere mate hun autobezit op af. Voor langparkeren (een etmaal en langer) is buiten het centrum voldoende gelegenheid, bijvoorbeeld het transferium bij het Gelredome. Dit betekent wel dat er goed openbaar vervoer moet zijn
- het niet verder vergroten van de parkeer-capaciteit op het maaiveld. De wijk wordt al te veel gedomineerd door geparkeerde auto's. Een geringe afname van het aantal parkeerplaatsen op het maaiveld is wenselijk
- het beperken van de parkeerdruk op het openbaar gebied door het intensiveren van het gebruik van voorzieningen, zoals scholen (cursussen e.d.). Dit kan bijvoorbeeld door het aanbrengen van parkeren op eigen erf
- het opnemen van gebouwde parkeervoorzieningen in ieder nieuwbouwproject, zowel bebouwing als openbare ruimte. De parkeercapaciteit moet daarbij groter zijn dan nodig is voor de nieuw te bouwen functies. De overmaat aan parkeercapaciteit kan voor een deel ten goede komen aan het terugdringen van de parkeerdruk op het maaiveld. Hierdoor kan weer een deel van de openbare ruimte worden teruggegeven aan de verblijfsfunctie. De gebouwde parkeervoorzieningen zijn in principe alleen bedoeld voor abonnees en niet voor passanten. Het verdient aanbeveling te kiezen voor mechanische parkeersystemen, die bij een bepaald volume een veel hogere parkeercapaciteit opleveren, dan een normale garage. De toegang van de parkeergarages moet, in verband met de sociale veiligheid,

zoveel mogelijk zijn gesitueerd aan intensief gebruikte openbare ruimte

- de beschikbaarheid van voldoende parkeerplaatsen voor bezoekers van winkels, bedrijven, voorzieningen e.d. Hiervoor geldt dat in principe in de openbare ruimte moet kunnen worden geparkeerd. Dit kan bijvoorbeeld door parkeermeters of door kort parkeren in een blauwe zone goed gedoseerd worden
- de stimulering van experimenten met collectief autobezit, bijvoorbeeld autoverhuur in de wijk, deelautogebruik via internet, autodate b.v. Greenwheels
- de ruimte ten behoeve van boomspiegels langs de Rosendaalsestraat kan worden doorgestraat ten behoeve van parkeergelegenheid.

7. Openbare ruimte

Streefbeeld 2015

Klarendal heeft een paar mooie pleinen, waardoor er lucht en ruimte is in de wijk. De pleinen zijn in korte tijd uitgegroeid tot belangrijke ontmoetingsplaatsen in de wijk. Het Klarendalseplein vormt inmiddels het bruisend hart van de wijk. Ook voor mensen van buiten Klarendal is dit een graag gekozen bestemming. Nog meer dan vroeger is de molen 'De Kroon' de trots van Klarendal. Zou het Molenplein daar iets mee te maken hebben?

7.1. Inrichting openbare ruimte

De inrichting van de openbare ruimte in Klarendal is verouderd. Een omvangrijke herinrichtingsoperatie is noodzakelijk. De huidige onduidelijke inrichting draagt bij aan het gevoel van onveiligheid bij bewoners, omdat drugsgebruikers en -dealers zich makkelijk kunnen verschuilen. Bij de herinrichtingsplannen moet het onderscheid tussen openbare, semi-openbare

plantenbakken e.d. kunnen misschien wel sterk en goedkoop zijn, de invloed op het ruimtelijk beeld is vrijwel altijd zeer negatief. Beter is te kiezen voor meer rank vormgegeven straatmeubilair.

Hoogteverschillen

In grote delen van Klarendal, met name in het zuidelijk deel, zijn de bestaande hoogteverschillen op een effectieve, maar lompe wijze opgelost. De vaak toegepaste betonnen keerwanden leveren een weinig verfijnd beeld op. De situering van de wanden is zodanig dat daarmee vaak het directe zicht op achterpaden wordt weggenomen, met als gevolg een gevoel van onveiligheid. Een dieptepunt, met betrekking tot het opvangen van hoogteverschillen, vormt de hoge roestige stalen damwand aan de achterzijde van het winkelcentrum. Het is ondoenlijk om de bestaande keerelementen te vervangen door meer verfijnder oplossingen. In combinaties met nieuwbouw kan hiervoor wel worden besloten. De damwand achter het winkel-

en privé-ruimte scherp worden gemaakt. Het moet duidelijk worden wie verantwoordelijk is voor beheer en toezicht.

Straatmeubilair

Het straatmeubilair, zoals anti-parkeerpalen, verlichtingsarmaturen, boomspiegels, banken e.d., moet verzorgd zijn. Op de meeste plekken moet worden gekozen voor niet te opvallend straatmeubilair. De plaatsing van het straatmeubilair moet zodanig zijn, dat met name voetgangers niet gehinderd worden. Bij de keuze van de plaats van straatmeubilair moet een goede afweging worden gemaakt tussen de functionaliteit en de invloed op het ruimtelijk beeld. Betonnen keerwanden,

centrum kan op korte termijn worden verbeterd door een begroeiing met klimplanten aan te brengen.

Erfscheidingsen voor en naast de woningen

In Klarendal gaat de voorkeur uit naar de situering van de voorkanten van woningen direct aan de straat. Bij voortuinen moeten bij voorkeur erfscheidingsen met hagen worden toegepast. Zijtuinen moeten worden voorkomen. Zijtuinen met een lage erfseiding (ca. 1 m) zijn voor de bewoners onaantrekkelijk, zodat de zijtuinen vaak niet of nauwelijks worden onderhouden. Zijtuinen met een hogere erfseiding (ca. 2 m) zijn door de hoge schuttingen storend in het straatbeeld. Bestaande achtertuinen langs de

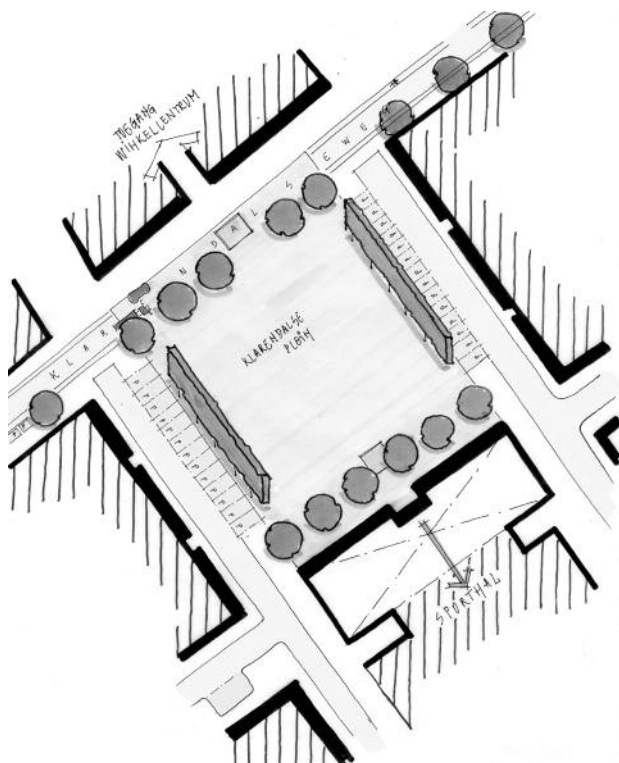
weg moeten projectmatig van erfscheidingen worden voorzien. Dit geldt bijvoorbeeld voor de woningen op de hoek van de Klarendalseweg en het Noordpad.

Anti-graffitibeleid

Op plaatsen die uitnodigend zijn voor graffiti kan het aanbrengen van een nieuwe bekleding, bijvoorbeeld ruw metselwerk of gaas, worden overwogen. Ook het aanbrengen van een volledige muurschildering heeft een positief effect. De poort tussen de Agnietenplaats en de Noord Peterstraat komt hiervoor in aanmerking. Bestaande muurschilderingen moeten waar nodig door nieuwe afbeeldingen worden vervangen.

Situering van de verzamelcontainers

Het vervangen van de bovengrondse containers door ondergrondse, heeft een zeer positieve invloed op het straatbeeld. Helaas zijn nog niet alle bovengrondse verzamelcontainers vervangen.

7.2. Twee pleinen voor Klarendal

Klarendal mist een karakteristieke ontmoetingsruimte, een centraal plein. Het is belangrijk voor een wijk met deze omvang en bebouwingsdichtheid om een duidelijk hart te hebben en plekken met wat meer ruimte. Door twee nieuwe pleinen te creëren kan Klarendal weer 'lucht' krijgen. Het is essentieel dat de nieuwe pleinen zijn verbonden aan de ruggengraat van de wijk: de Klarendalseweg. Het heeft dus geen zin te proberen oude pleinen, zoals het Rappardplein en het Johannaplein, terug te brengen.

Het Klarendalseplein

De meest geschikte plek voor het centrale plein ligt tegenover het winkelcentrum. De hier aanwezige bebouwing is stedenbouwkundig en architectonisch matig tot slecht. De woningen zijn voor een groot deel eigendom van Volkshuisvesting. Onlangs zijn enkele woningen langs de Klarendalseweg verkocht aan de bewoners.

Het nieuwe plein kan het middelpunt van de wijk worden. De nu nog geïsoleerd gelegen sporthal komt op deze wijze aan de hoofdstructuur van de wijk te liggen.

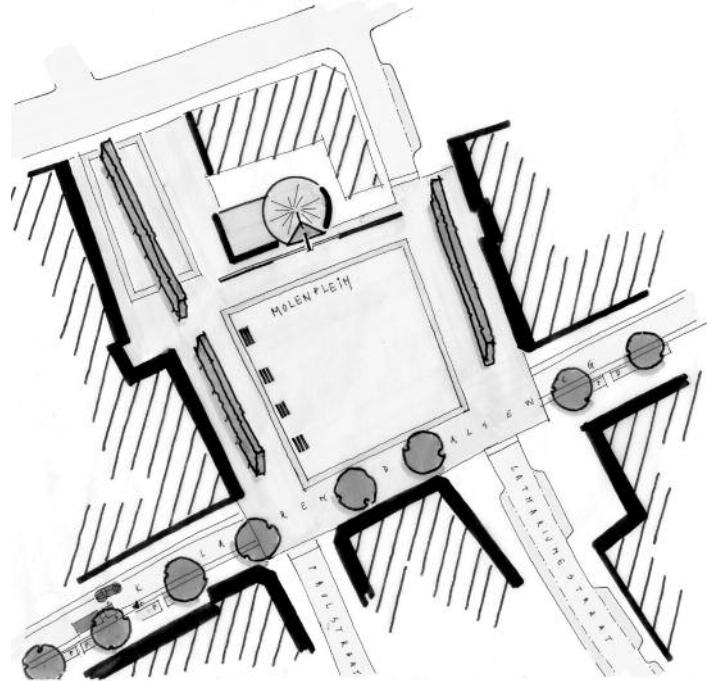
Kernbegrippen van het Klarendalseplein zijn:

- druk levendig plein, het hart van de wijk
- pleinvanden met winkels, gezondheidscentrum, fitness, hammam e.d., appartementen
- de entree van de sporthal wordt verlegd naar het plein
- een grote parkeerkelder onder de nieuwe bebouwing en het plein
- plaats voor de weekmarkt, kramen (bloemist, visboer e.d.), wijkfeest, braderie e.d.

Het Molenplein

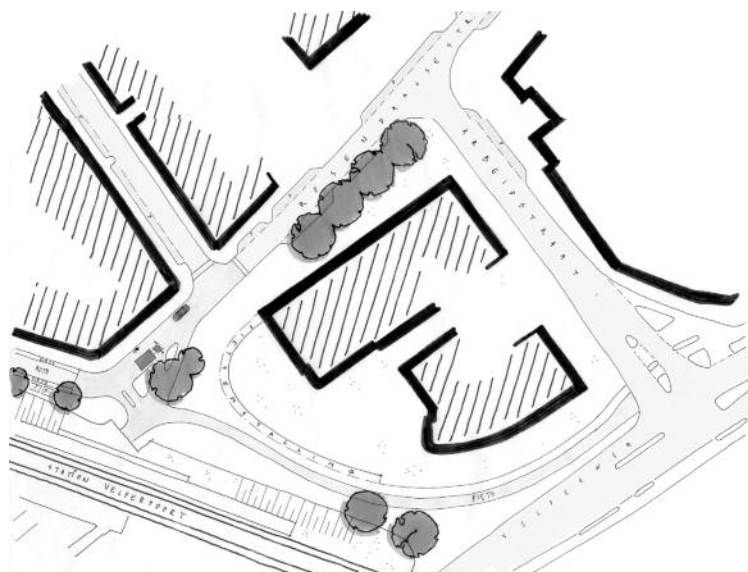
Een tweede plein kan worden gemaakt bij de molen 'De Kroon'. De molen is nu nogal ingebouwd. De molen is de trots van de wijk en mag meer betrokken worden bij het dagelijks leven in de wijk. Langs de Klarendalseweg moet daartoe een bebouwingsblok worden verwijderd. De panden in dit blok zijn particulier eigendom. De erotiekshop moet elders langs de Klarendalseweg worden gesitueerd. Hier kan een wat rustiger en kleiner plein worden gemaakt met zitbanken, groen, bomen en halfverharding. De molen domineert het plein.

7.3. Omgeving Velperpoortstation

Het gebied ten noorden van het Velperpoortstation heeft een sterke verbetering ondergaan nu het braakliggende terrein is bebouwd. Het gebied kan verder worden verbeterd door:

- de plaatsing van enkele grote bomen op het plantsoen tussen de Rosendaalsestraat en het nieuwe parkeerterrein
- het verplaatsen van de fietsenstalling van de NS. Hierdoor kan de fietsroute tussen de Velperweg en de langzaamverkeerstunnel onder het Velperpoortstation op een logische plek komen te liggen. Tevens kan hierdoor het zicht op de tunnel toenemen, wat de veiligheid ten goede komt. Dit gebied kan verder minder aantrekkelijk worden gemaakt voor de drugshandel door het aanbrengen van meer licht en zoveel mogelijk openheid
- de herstrating van de ruimte voor de boomspiegels tussen de parkeerstroken langs de Rosendaalsestraat ten gunste van parkeer ruimte. Met de aanwonenden zal worden overlegd over de plaatsing van bomen op eigen erf en over de boomsoort.

7.4. Hommelseweg

De Hommelseweg geldt als beeldbepalende toegangsroute vanuit het centrum naar een groot achterland, waaronder St. Marten, het Sonsbeekkwartier en de Vogelwijk. Er moeten hoge eisen aan de toegangsweg worden gesteld. Het zuidelijk deel van de Hommelseweg, tussen de Hommelsepoort en de Agnietenstraat, is nu te smal, verkeerd ingericht en heeft onaantrekkelijke straatwanden. Verbeteringen kunnen worden aangebracht door:

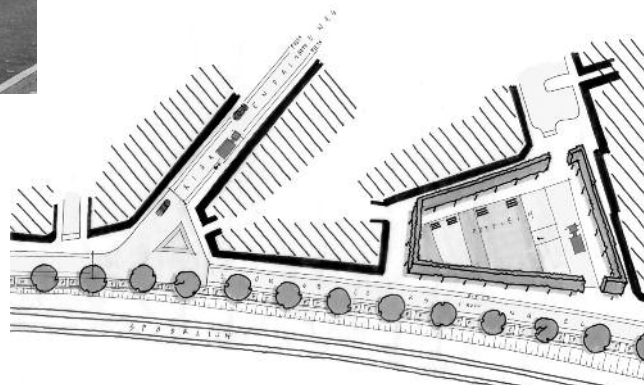
- de straat opnieuw in te richten. In plaats van het strikt uiteenrafelen van autoverkeer en voetgangers, kan beter gekozen worden voor het samengaan van de verkeersdeelnemers op een erfachtige bestrating op één niveau. De inrichting moet zodanig vormgegeven zijn dat de auto 'te gast' is. De grote betonnen elementen moeten uit de straat worden verwijderd. De kruispunten met de Sonsbeeksingel en de Agnietenstraat moeten als 'leeg plein' worden ontworpen.

- de straatwanden minder onrustig te maken. De slecht onderhouden luifels boven de winkels moeten worden verwijderd. De ver uitkragende puntvormige balkons kunnen beter worden vervangen door minder opvallende balkonelementen
- het afgebrande pand direct ten zuiden van Hommelsepoort direct te slopen of op een nette manier aan het oog te onttrekken. De negatieve uitstraling is groot
- de min of meer vervallen bebouwing langs de Hommelstraat, tussen de Nijhoffstraat en de Sloetstraat, indien mogelijk te renoveren. Bij de keuze voor nieuwbouw moet de huidige parcellering van de bebouwing worden gehandhaafd. Onderzocht moet worden of de voorgevelrooilijn kan worden teruggelegd, zodat de Hommelseweg iets kan worden verbreed.
- de coffeeshops te laten vervallen.

7.5. Sonsbeeksingel

De Sonsbeeksingel kan worden ontwikkeld tot een aantrekkelijke ontsluitingsroute van de wijk. De zuidzijde, tegen het spoor aan, moet als groenzone worden vormgegeven. Het hek van de NS moet langs de hele Sonsbeeksingel bovenaan het talud staan, zoals reeds bij het Velperpoortstation het geval is. In het smalle deel van de Sonsbeeksingel, bij de Hommelstraat, kan het talud worden weggegraven tot aan de nog aanwezige achterwand van de oorspronkelijke winkeltjes. Hierdoor ontstaat ruimte. De achterwand kan worden begroeid met klimplanten. Het parkeren aan de zuidzijde van de Sonsbeeksingel kan komen te vervallen. Hierdoor ontstaat de mogelijkheid voor een goede tweerichtingsroute in combinatie met een groene zuidzijde.

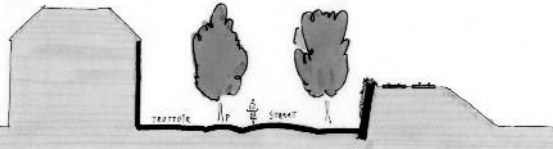

Bouwblok Klarendalseweg/Sonsbeeksingel/Putplein

Het bouwblok tussen de Klarendalseweg en het Putplein verkeert in zeer slechte staat en kan redelijkerwijs niet meer worden opgeknapt. Door hier nieuw te bouwen ontstaat de mogelijkheid de toegang tot de Klarendalseweg te verruimen. Bij de nieuwe bebouwing moet rekening gehouden worden met een hoge geluidbelasting door railverkeer. De locatie leent zich goed voor een kleinschalig bedrijfsverzamelgebouw. Hierbij moet worden uitgegaan van een totale bouwmassa die vrijwel gelijk is aan de huidige bouwmassa. Ook de schaal van de bebouwing, zoals de parcellering, moet aangepast zijn aan de schaal van de bestaande bebouwing langs de Sonsbeeksingel.

Onder de nieuwe bebouwing kan een parkeervoorziening worden aangebracht. Overwogen kan worden de parkeervoorziening door te trekken tot onder het Putplein. Het Putplein wordt nu vooral gekenmerkt door geparkeerde auto's, hoge bomen en een vrijwel onbegroeid plantsoentje. Op de ondergrondse parkeervoorziening kan een autovrij plein worden ingericht, met een hoge verblijfskwaliteit, o.a. met speelvoorzieningen.

8. Groen

Streefbeeld 2015

Klarendal is omgeven door het fraaie groen van de Arnhemse stadsparken. De parken zijn veilig bereikbaar. In de wijk zelf liggen twee groene oases: De Leuke Linde en het Rijkkepark. De oudere kinderen komen hier volledig aan hun trekken. De nabije woonomgeving is aantrekkelijk, vooral voor het spelen van kleine kinderen.

8.1. Bovenwijken groen

De ligging nabij de grote stadsparken Sonsbeek, Klarenbeek en Angerenstein is zeer aantrekkelijk. De parken spelen een belangrijke rol bij de recreatie van met name volwassenen en gezinnen, maar ook voor het spelen van de groep van 13 tot 18 jarigen. Deze groep kan zich vrij door de wijk bewegen en het oversteken van wegen is geen probleem.

De kwaliteit van de routes naar de parken kan worden verbeterd. Gedacht wordt aan autoluwe routes, brede trottoirs en veilige kruispunten. Gunstig gelegen routes zijn:

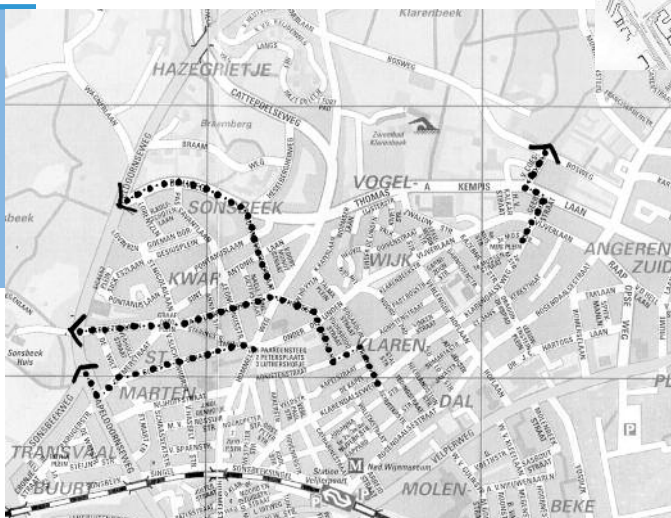
- Klarendalseweg-Kapelstraat-Hemonylaan
- J.P. Heijestraat via de Graaf Lodewijkstraat-St.Peterlaan naar Sonsbeek, of via Onder de Linden-Sloetstraat, of via de Bouwmeesterstraat-Dalweg. De verkeersintensiteit en de smalle trottoirs van de wegen in St. Marten vormen hierbij knelpunten.

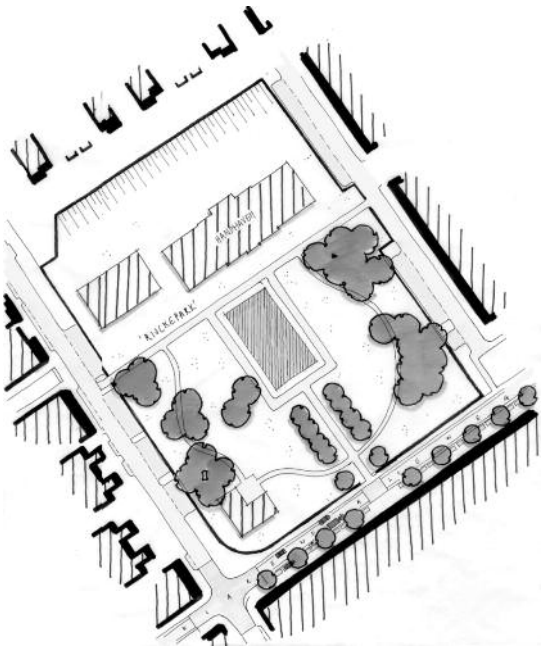
- Klarendalseweg-Geert Grotestraat naar Klarenbeek.

8.2. Wijkgroen

Het groen op wijkniveau is vooral belangrijk voor het spelen van kinderen in de leeftijdsgroep van 7 tot 12 jaar. Deze groep vindt op maximaal 400 meter van huis een speelplek. Om de speelplek te bereiken kunnen ze een buurtontsluitingsweg oversteken.

De speelplekken zijn veelal middelgroot en liggen vaak centraal in de wijk. De Leuke Linde voldoet uitstekend. De wijk is echter te groot voor één groenvoorziening op wijkniveau, zowel met betrekking tot het aantal inwoners, als met betrekking tot de afstanden. De Leuke Linde is daardoor overbelast.

Het Rijckepark

Indien het ROC Rijn-IJssel College aan de Klarendalseweg wordt verplaatst, biedt deze locatie optimale mogelijkheden voor een tweede groenvoorziening op wijkniveau: het 'Rijckepark'. Hierdoor ontstaat een goede verdeling van de groenvoorzieningen over de wijk. In het park kunnen tevens aantrekkelijke woningen worden gerealiseerd in de voormalige kazernegebouwen.

8.3. Groen in de woonomgeving

Speelplekken

De wijk kent vele speelplekken in de nabije woonomgeving. Belangrijk is dat de speelplekken voldoende zijn gespreid. De speelplekken zijn vooral belangrijk voor de groep van 0 tot 6 jarigen. Deze groep vindt op een afstand van 150 meter van huis een speelplek. Om de speelplek te bereiken moeten ze geen drukke verkeersweg over hoeven te steken. De speelplekken zijn veelal klein.

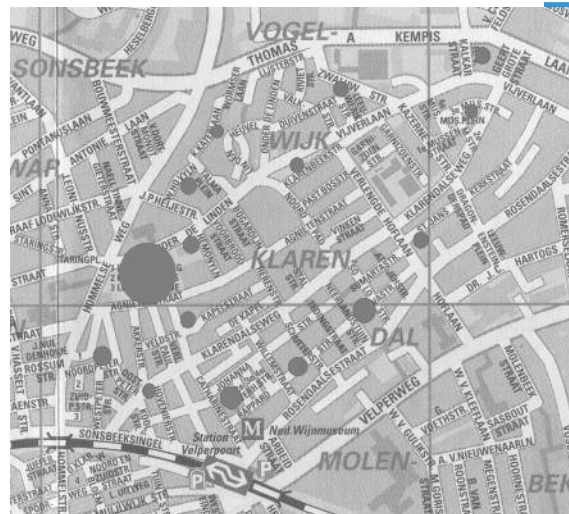
De speelplekken moeten vooral niet voor de eeuwigheid zijn ontworpen. Afhankelijk van de behoefte in de directe omgeving kunnen de speelplekken worden aangepast, worden aangelegd of komen te vervallen.

- Noord Peterstraat
- Bij kleuterdagverblijf
- De Kapel
- De Nijverheidjes
- Klaas Katerstraat
- Willem Hoveyalaan
- Klarenbeekstraat
- Rappardstraat
- Javastraat
- Zwaluwstraat
- Onder de Linden
- 3e Mussenstraat
- Sint Janskerkstraat

Bomen, plantsoenen, boomspiegels

De bomen in de woonbuurten lijken vrijwel overal nogal willekeurig gekozen en geplaatst.

De Akkerstraat is een van de weinige uitzonderingen met een mooie laanbeplanting. Veel bomen staan te dicht langs de woningen. Bomen moeten alleen worden geplant als er voldoende ruimte voor is. Aan de Klarendalseweg staan de bomen in lelijke betonnen bakken. Bij de herinrichting van de openbare ruimte zal veel aandacht moeten worden besteed aan de keuze van de boomsoort, de grootte en de plaatsing van bomen. De boomkeuze is afhankelijk van de plek: plantsoenen, speelplekken, laanbeplanting, bijzondere plekken, solitaire bomen, klimbomen e.d.

Plantsoenen moeten een duidelijk onderdeel vormen van de openbare ruimte. De plantsoenen moeten tevens voldoende maat hebben, anders kan beter worden besloten voor verharding van het plantsoen met uitsparingen voor boomspiegels. Plantsoenen grenzend aan binnengebieden kunnen beter in gebruik worden gegeven bij de aangrenzende woningen. Het plantsoenonderhoud moet worden geïntensiveerd. Verschillende plantsoenen liggen er nogal kaal en slecht onderhouden bij. Snippergroen moet zoveel mogelijk worden voorkomen.

Het pleintje bij de Noord Peterstraat kan op onderdelen worden heringericht. Het plein ligt er nu wat te zanderig bij.

De boomspiegels omgeven door zwarte hekjes geven een goed beeld en zijn beheersbaar. Boomspiegels moeten niet worden omgeven door betonnen bakken en palissades.

De maat en onderbeplanting van boomspiegels

moet passen bij de boom. Voor de onderbeplanting kan het best worden uitgegaan van vaste planten met een groot blad of bodembedekkers.

Stadsnatuur

De stadsnatuur moet zoveel mogelijk worden gestimuleerd. Dit kan onder andere door het in stand houden van nestgelegenheden of het plaatsen van nestkasten voor bijvoorbeeld gierzwaluwen, vleermuizen, mussen e.d. Doorgaande groenstructuren, waaronder bomenlanen, vormen een belangrijke infrastructuur voor vogels, insecten en andere dieren. Zodra het hemelwater niet meer via het riool wordt afgevoerd, biedt het aan de oppervlakte afvoeren van het hemelwater bijzondere mogelijkheden voor het maken van interessante natuurlijke plekken. De bestaande hoogteverschillen in Klarendal zijn hierbij een extra kwaliteit.

9. Maatschappelijke voorzieningen

Streefbeeld 2015

Onderwijs en sociale voorzieningen vormen de sociale ruggengraat in Klarendal. Voor veel inwoners is De Leuke Linde het middelpunt van de wijk. Hier zijn o.a. het jongerencentrum, de bredeschool en de zorgvoorzieningen gevestigd. Algemene voorzieningen, zoals de wijkwinkel en het gezondheidscentrum liggen aan de Klarendalseweg.

9.1. Onderwijsvoorzieningen

Binnen het onderwijs zijn verschillende categorieën te benoemen: basisonderwijs, speciaal onderwijs, voortgezet onderwijs, beroepsonderwijs. Basisscholen zijn overwegend wijk scholen. De andere scholen zijn bovenwijkse scholen.

Bovenwijkse scholen

Op termijn zullen een aantal bovenwijkse scholen uit de wijk verdwijnen: het Rijn-IJssel College aan de Klarendalseweg, de twee vestigingen van de HKA aan de Hommelseweg en aan Onder de Linden. Voor de vrijkomende vestigingen zal een goede invulling gevonden moeten worden, waarbij het wijkperspectief de leidraad is. Daarnaast zijn er nog twee bovenwijkse scholen in de vorm van het Speciaal Voorgezet Onderwijs (VSO), te weten de Vijverbergschool aan de Thomas à Kempislaan en

De Huifkar aan de Vijverlaan. Beide scholen staan op deze locaties ter discussie in verband met het samengaan in grotere schoolverbanden. De IBN-I Sina school is ook een bovenwijkse basisschool met als primaire doelgroep islamitische leerlingen. Het grootste deel (55%) komt van buiten de wijk en de verwachting is dat zich dit in de komende jaren niet anders zal worden. Voor de bovenwijkse scholen geldt dat deze belang hebben bij een goede bereikbaarheid, omdat zij vaak voor een groot deel bezocht worden door leerlingen uit heel Arnhem en de regio. Dat betekent dat bovenwijkse scholen goed bereikbaar moeten zijn en het beste gehuisvest kunnen worden aan een doorgaande route, waar zowel een goede aansluiting is op het openbaar vervoer, als ruimte voor busjes en auto's van ouders, die hun kinderen komen brengen ('kiss and ride').

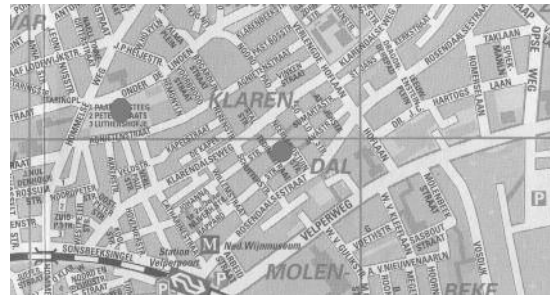
Wijk scholen

Voor de wijk scholen is Klarendal en St. Marten het ongedeelde voedingsgebied. Bijna 50% van de leerlingen gaat naar de basisscholen in de wijk, in totaal per 1 oktober 2001 475 leerlingen. Ongeveer 90 leerlingen gaan vanuit Klarendal/ St. Marten naar de IBN-I Sina school. De overige leerlingen gaan naar een basisschool buiten de wijk of naar het speciaal onderwijs. Geschat wordt dat dit zo'n 150 leerlingen zijn, 16% van het totaal aantal leerlingen. In het totaal zijn er zo'n 950 leerlingen in de leeftijd van de basisschool.

In het kader van het wijkperspectief moet het uitgangspunt zijn dat de wijk scholen in de

toekomst een gezonde basis hebben om te kunnen bestaan. De getalsmatige basis is daarom per school zo'n 250 leerlingen. Op basis daarvan kan worden voorgesteld dat er twee scholen worden gerealiseerd in het gebied Klarendal/St. Marten. Beide scholen dienen gesitueerd te zijn in de directe omgeving van het gebied bij Onder de Linden/Agnietenstraat. Beide scholen dienen ook onderdeel te zijn van de zogenaamde bredeschool, die voorzien moet zijn van alle voorzieningen, zoals peuterspeelzaal, wijkcentrum, tussen de middagopvang, naschoolse opvang, Verlengde Schooldag, medi@tretpunt, schoolgericht maatschappelijk werk, e.d.

Samen in één gebouw gehuisvest zijn is niet voldoende. Voordat er sprake is van het realiseren van de bredeschool in één gebouw, moet de inhoudelijke samenwerking tussen onderwijs en welzijnswerk uitgebouwd worden. Juist deze samenwerking is essentieel voor het slagen van het onderwijsvoorrangsbeleid.

en hun ouders. Er worden activiteiten aangeboden voor die doelgroepen, waarbij de ouders vooral benaderd worden voor activiteiten, die hen kunnen ondersteunen bij de opvoeding van hun kinderen. Algemene activiteiten voor volwassenen kunnen zowel in het wijkcentrum, als meer gedecentraliseerd worden aangeboden in de wijk.

Jongerencentrum

Het jongerencentrum vervult een functie voor zowel Klarendal, als St. Marten. Vooral in Klarendal bevindt zich de primaire doelgroep van het jongerencentrum. De doelgroep bestaat uit jongeren tussen de 16 en 25 jaar, die elkaar kunnen ontmoeten en kunnen deelnemen aan activiteiten in het jongerencentrum.

Uitgangspunt voor het jongerencentrum is dat het een eigen gezicht heeft in de wijk. Het gezicht moet goed herkenbaar zijn voor jongeren. Het jongerencentrum dient centraal in Klarendal/St. Marten gehuisvest te worden, bij voorkeur in een eigen gebouw in de buurt van Onder de Linden/Agnietenstraat of anders gekoppeld aan de bredeschool in dezelfde omgeving. Hier is namelijk de centrale plek voor alle collectieve voorzieningen in de wijk.

Ontmoetingsplekken in de wijk

Het wijkcentrum richt zich primair op peuters, kinderen, tieners, alsmede de ouders. Daarom heeft de doelgroep volwassenen een andere positie binnen het wijkcentrum. Het wijkcentrum fungeert voor deze doelgroep als facilitair gebouw, dat gebruikt kan worden in overleg met het beheer, bijvoorbeeld voor recreatieve activiteiten. De Leuke Linde is voor de jongeren en de vrijwilligers een belangrijke ontmoetingsplek, waar allerlei buitenactiviteiten gedaan kunnen worden.

9.2. Sociale voorzieningen

Wijkcentrum Klarendal

Het nieuwe wijkcentrum is onderdeel van de bredeschool en richt zich primair op de doelgroepen peuters, kinderen en tieners tot 15 jaar

Een belangrijk uitgangspunt is dat recreatieve activiteiten dicht bij de mensen aangeboden moeten worden. In het verleden waren er veel gebouwen, waar die activiteiten konden plaatsvinden. Daarom moet er ook gebruik worden gemaakt van andere mogelijkheden in de wijk. Te denken valt aan de sporthal, de moskee voor islamitische bewoners, het Koerdisch Cultureel Centrum, de kerk, de Islamitische Culturele Unie, het KAB-theater, school 88 en het dienstencentrum. Een aantal van deze voorzieningen functioneert zowel op stedelijk, als op wijkniveau.

De kerk aan de Verlengde Hoflaan kan als een centrum worden ontwikkeld waar mensen met een sociale en/of religieuze insteek elkaar kunnen ontmoeten. Groepen met verschillende achtergronden kunnen hier gebruik van maken. Activiteiten die in de kerk kunnen plaatsvinden zijn: het bespreken en verdiepen van levensvraagstukken, het realiseren van sociale opvang, het stimuleren en verder ontwikkelen van de mantelzorg en het functioneren als uitvaartcentrum voor de wijk.

School 88 moet zijn functie als verenigingsgebouw voor Achilles, de postduivenvereniging Arnhem, de Diamond Girls en het jeugdcentrum Vogelwijk kunnen handhaven en verder kunnen ontwikkelen. Onderzocht dient te worden aan welke voorwaarden moet worden voldaan om dit mogelijk te maken.

Dienstencentrum SWOA

De huidige locatie van het dienstencentrum van de SWOA aan de Sonsbeeksingel ligt te decentraal binnen de wijken Klarendal/St. Marten. Vanuit het beleid voor een zorgzone is het zinvol om te komen tot een koppeling tussen wonen en zorgverlening aan senioren, waarbij tevens oudere wijkbewoners gebruik kunnen maken van de voorzieningen. Deze voorziening dient centraal in Klarendal/St. Marten te komen. Een potentiële plek voor het woon-zorgcentrum is de locatie aan de Hemonylaan.

Wijkwinkel Klarendal

De recent verbouwde wijkwinkel Klarendal blijft op de huidige locatie aan de Klarendalseweg gehandhaafd. Dit is aan de nieuwe ruggengraat een prima locatie voor mensen, die van alles willen weten over de ontwikkelingen in

de wijk en hier tevens terecht kunnen met vragen over de gemeente en klachten over de woonomgeving. Het opbouwwerk Klarendal werkt in belangrijke mate vanuit deze locatie. Ook de stichting rechtswinkel houdt spreekuur in de wijkwinkel.

Gezondheidscentrum Klarendal

Het Gezondheidscentrum Klarendal is een belangrijke voorwaarde om de gezondheidszorg in Klarendal in stand te houden. De gemeente moet er voor zorgen dat het gezondheidscentrum centraal in de wijk wordt gerealiseerd. Er moet een plek worden gekozen aan de Klarendalseweg, bijvoorbeeld aan het nieuwe Klarendalseplein. In het gezondheidscentrum is

de huisartsenpraktijk gevestigd met de praktijk-verpleegkundige. Ook de apotheek is gehuisvest in het gezondheidscentrum, alsmede verschillende dienstverlenende instellingen, zoals het consultatiebureau van de Thuiszorg, het spreekuur van het buurtgericht maatschappelijk werk van Passade, dat tevens een spreekuur van het schoolgericht maatschappelijk werk houdt in de bredescholen. Ook kan een tandarts en o.a. een fysiotherapeut zich hier vestigen. Door deze concentratie van sociaal-maatschappelijke voorzieningen is de bereikbaarheid optimaal en kan er efficiënt gewerkt door gebruik te maken van een centrale ondersteuning van de receptie.

Partycentrum

Feesten en partijen moeten in de wijk kunnen plaatsvinden. Door het veranderen van de functie van het KAB-gebouw is dit momenteel niet meer mogelijk in de wijk. Ook andere

dienstverlenende instellingen hebben niet de mogelijkheid om grote feesten te houden, zoals bruiloften. De behoefte daaraan is groot. Mogelijk kan in een van de vrijkomende gebouwen een partycentrum worden gemaakt, zodat deze functie hersteld kan worden. Gedacht kan worden aan bijvoorbeeld het huidige gebouw van de SWOA aan de Sonsbeeksingel.

Politiehuiskamer en Justitie in de Buurt

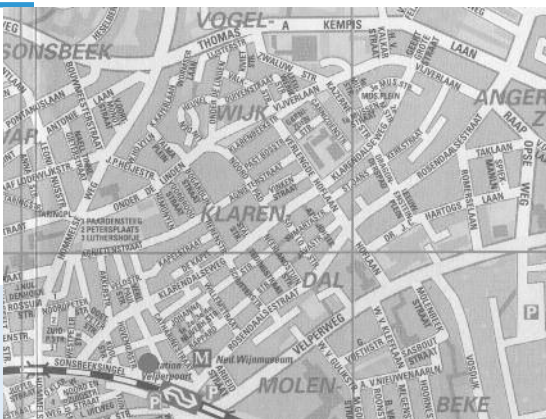
De politiehuiskamer blijft gehandhaafd aan de Hommelseweg. Ook Justitie in de Buurt dient gehandhaafd te blijven. De locatie ligt centraal in het gebied van St. Marten/Klarendal en vervult een belangrijke functie bij het handhaven van de veiligheid en het voorkomen van criminaliteit in St. Marten en Klarendal.

Culturele voorzieningen

Verschillende culturele voorzieningen zijn gehuisvest in Klarendal. Deze vervullen een belangrijke functie. Er dient beleid ontwikkeld te worden om deze voorzieningen ook in de toekomst verder te kunnen ontwikkelen. Voorbeelden van de culturele functie zijn het KAB/-Posttheater, het danscentrum en de verschillende ateliers in de wijk. Hierin kunnen culturele activiteiten, georganiseerd door de wijk, plaatsvinden.

Sport en spel

Klarendal is een wijk waar de afgelopen jaren de verenigingen minder duidelijk aanwezig zijn geweest. Door de inzet van het sport- en spelwerk wordt geprobeerd om weer meer sportactiviteiten aan te bieden. Hiervoor dient ruimte te zijn in de wijk. Daarbij gaat het zowel om overdekte locaties, als om sport- en speelplekken in de openbare ruimte. Een voorbeeld hiervan is de bouwspiegelplaats De Leuke Linde. Ook andere speelplekken in de wijk dienen in stand te worden gehouden. Voor de binnensporten kan gebruik gemaakt worden van de sporthal en de gymzaal van de IBN-I Sina school. Deze voorzieningen dienen echter wel betaalbaar te zijn voor wijkgerichte sportactiviteiten. De postduivenvereniging vervult een belangrijke functie voor de wijk, evenals Achilles in school 88. De voetbalclub Arnhemse Boys heeft veel jeugdleden uit Klarendal, met als belangrijke ruimte de sporthal Klarendal. Sport en spel wordt onder andere gestimuleerd door het inzetten van projecten, zoals het school-sportproject van de IBN-I Sina school.

C. Realiseringsaspecten

10. Fysieke uitvoeringaspecten

10.1. Uitwerking van deelprojecten

De in het wijkperspectief aangeven toekomstbeelden kunnen worden vertaald in een groot aantal deelprojecten, die verder moeten worden uitgewerkt.

Voor een groot aantal deelprojecten is momenteel geen budget aangewezen. Met uitzondering van de herinrichting van het openbaar gebied, kunnen slechts enkele maatregelen worden ingepast in het normale onderhoudsbudget. Er bestaan echter reeds vele geldstromen richting Klarendal. Door bijsturing hiervan kan al veel meer worden gerealiseerd dan op voorhand lijkt. Tevens kunnen door attent in te spelen op de mogelijkheden in de markt en op nieuwe subsidiemogelijkheden wellicht nog veel meer ruimtelijke onderdelen van het wijkperspectief worden gerealiseerd. De fasering van de uitwerking en uitvoering van de deelprojecten moet afhankelijk worden gesteld van de inschatting van deze nieuwe subsidiemogelijkheden en marktontwikkelingen. Het is verstandig een aantal sleutelprojecten aan te wijzen die moeten uitgewerkt, vooruitlopend op concrete subsidiemogelijkheden of vragen uit de markt.

10.2. Buiten Gewoon Beter

In het kader van het project 'Buiten Gewoon Beter' heeft de gemeente Arnhem de volgende basiseisen aan de openbare ruimte gesteld:

- schoon en netjes (zwerfvuil opruimen, onkruid wieden, gras maaien)
- heel en veilig (verzakte wegen/voetpaden herstellen, verlichting vernieuwen)
- mooi en functioneel (plekken indien nodig herinrichten)
- stimulans voor betrokkenheid van bewoners (samen met de gemeente plannen maken).

Het openbaar gebied in Arnhem mag niet onder het basisniveau liggen. Uitgangspunt is hierbij dat bij de inrichting en het onderhoud het accent komt te liggen op ontmoetingsplekken en de directe woon/werkomgeving en niet op zichtassen zoals invalswegen, singels en boulevards. Bovendien is er de mogelijkheid om per wijk een 'plus' aan te wijzen: één plek die

extra aandacht en dus extra geld krijgt.

Gesteld kan worden dat het openbaar gebied in Klarendal voor een aanzienlijk deel beneden het basisniveau ligt. Het ontwerp en uitvoering van de herinrichting van dit deel van de openbare ruimte kan derhalve plaatsvinden in het kader van 'Buiten Gewoon Beter'.

10.3. Wijkontwikkelingsmaatschappij

Klarendal kent een aantal knelpunten op sociaal, economisch en fysiek vlak: omvangrijke werkloosheid, drugsoverlast en criminaliteit, fysieke verpaupering van panden en openbare ruimte, achteruitgang van leefbaarheid en voorzieningenniveau etc. Hoewel veel partijen betrokken zijn bij de aanpak van deze problematiek, zijn traditionele instrumenten en beleid niet altijd toereikend en blijven resultaten achter bij de verwachtingen.

Publieke en private partijen hebben elkaar nodig voor een structurele en integrale aanpak van de knelpunten op sociaal-economisch vlak. Vanuit dit gemeenschappelijk ervaren probleem kan een Wijkontwikkelingsmaatschappij (WOM) worden opgericht. Een WOM is een vorm van publiek-private-samenwerking (PPS), waarin een organisatie wordt opgezet die met financiële middelen beschikkingsmacht verwerft over panden in een gebied. Dit wordt gedaan vanuit het oogpunt dat een stevige greep op het vastgoed in een wijk en daarmee de functionele invulling, kan leiden tot verbetering van het sociaal-economisch klimaat in een gebied. Panden worden gehuurd of aangekocht met financiële middelen, die door partijen, vertegenwoordigd in de WOM, zijn ingebracht. Na het opknappen en aanpassen van panden worden deze weer doorverhuurd aan geschikte huurders, die een bijdrage kunnen leveren aan de uitstraling en het leefklimaat in een gebied. De ervaring leert dat een WOM één van de instrumenten is om een probleemgebied aan te pakken en zeker niet het wondermiddel. De WOM is een instrument voor de lange termijn, dat betrokkenheid, financiële middelen en doorzettingsvermogen vereist van de betrokken partijen.

Door de gemeente en de Stichting Volkshuisvesting zijn gesprekken gaande over de gezamenlijke aanpak van de ontwikkeling van Klarendal. De gemeente is daarbij in eerste instantie verantwoordelijk voor het openbaar gebied. De Stichting Volkshuisvesting is primair verantwoordelijk voor het vastgoed. De Stichting Volkshuisvesting heeft zich bereid verklaard panden strategisch te verkopen en aan te kopen. De aankoop en de daar op volgende renovatie van de voormalige kringloopwinkel aan de Sonsbeeksingel is hiervan een eerste geslaagd voorbeeld.

10.4. Bestemmingsplan

Een bestemmingsplan is voor lokale overheden een belangrijk instrument om sturing te geven aan de ruimtelijke en functionele inrichting van een gebied. De gemeente Arnhem is doende om voor alle wijken en buurten de vigerende bestemmingsplannen te actualiseren. Recentelijk is het nieuwe bestemmingsplan voor Klarendal/Sint Marten door de raad vastgesteld. Dit zal naar verwachting in 2003 leiden tot een nieuw goedgekeurd bestemmingsplan.

11. Sociale uitvoeringsaspecten

11.1. Het sociale wijkperspectief

In het wijkperspectief wordt aandacht geschonken aan de drie pijlers, die van belang zijn voor de toekomst van Klarendal: de fysieke, de economische en de sociale pijler. Deze drie zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden om te komen tot een veilige, schone en sociale wijk. Het hart van het wijkperspectief is de sociale pijler, waarin beschreven wordt wat de rol van de verschillende partners zijn bij de toekomst van de wijk en waar invulling wordt gegeven aan de verschillende voorzieningen in Klarendal.

Bij het realiseren van het wijkperspectief gaat het niet alleen om de uiteindelijke resultaten, maar is het ook van wezenlijk belang om aandacht te schenken aan de wijze waarop tot dit resultaat gekomen wordt. Op welk moment en over welke zaken wordt de wijk betrokken door de partners bij het verbeterproces. De belangrijkste uitvoerende partijen, zoals verschillende diensten van gemeente, woningcorporaties, welzijnsinstellingen en onderwijsinstellingen dienen aan te geven op welke manier bewoners procesmatig betrokken kunnen worden bij het maken van plannen en bij de uitvoering daarvan. Op die manier kan er draagvlak ontwikkeld worden voor de uitvoering van het wijkperspectief en kan de inbreng vanuit de wijk gewaarborgd worden.

Duidelijke afspraken

Veel partijen zijn betrokken bij de wijk: bewoners en bewonersorganisaties, gemeentelijke diensten, woningcorporaties, welzijnsinstellingen, scholen etc. Ieder vanuit zijn of haar eigen verantwoordelijkheid en met de specifieke taken die uitgevoerd moeten worden. Er dient helder te worden omschreven, wat elke organisatie te bieden heeft aan de wijk, zowel ten aanzien van het beheer, als ten aanzien van de ontwikkeling van plannen. In samenspraak met de verschillende betrokken partijen in de wijk kan dit worden vastgelegd in een protocol. De stuurgroep 'Klarendal Kom Op!' stelt het protocol vast. De afdeling Wijkzaken maakt en bewaakt de uitvoering van het protocol. Aan het begin van het jaar wordt aangegeven welke resultaten bereikt moeten worden en welke afspraken gemaakt worden. Daarover wordt jaarlijks verantwoording afgelegd, zodat de afspraken en de resultaten getoetst kunnen worden. Zaken die aan de orde kunnen komen zijn: hoe vaak worden de vuilcontainers geleegd, hoe is de regeling voor het ophalen van het grof vuil, wat is de kwaliteit van het beheer van de openbare ruimte. Waar kan de bewoner terecht voor klachten over beheer van de woning. Wat heeft de wijksschool te bieden op het gebied van tussen de middagopvang. Wanneer is de politiehuiskamer open. Hoe wordt de overlast aangepakt van junks en drugshandel. Wat wordt verstaan onder goed huisvaderschap, etc. De wijkmanager bewaakt het protocol en de afspraken. Deze worden besproken in het wijkplatform.

Het wijkplatform Klarendal is het overlegorgaan in de wijk tussen instellingen, gemeente en bewoners waar met name beheersaspecten aan de orde komen, maar waar ook aandacht is voor verdere ontwikkelingen in de wijk. In het wijkplatform kunnen onderwerpen regelmatig terugkeren en kan de voortgang getoetst worden. Professionele medewerkers zijn aanwezig in het platform. Resultaten kunnen worden geboekt en gevierd.

Het is een overheidstaak om te zorgen dat bewoners schoon en veilig kunnen leven, zonder overlast van junks of harddrugshandel. Die pak je niet aan door sociale controle, maar door een

professionele aanpak. De mensen die in een achterstandswijk werken, moeten worden aangesproken op hun specifieke deskundigheid, die kenmerkend is voor de stedelijke cultuur. Ook kleine criminaliteit dient helder aangepakt te worden en zonder gedogen, omdat dit niet controleerbaar is.

Voor de wijk en voor de individuele bewoner is de duidelijkheid over taken en de verantwoordelijkheid voor de uitvoering van belang. Dit voorkomt het gevoel van het kastje naar de muur gestuurd te worden, wat anders weer leidt tot frustratie.

Samengevat kan gesteld worden dat allereerst helder verwoord moet worden wie verantwoordelijk is voor welke taak, moet vervolgens de bureaucratie verminderd worden door de invoering van eigen handelingsruimte voor diverse categorieën burgers en moet tot slot de overheid actiever worden op het vlak van toezicht en controle.

Afstemming

Wat ontbreekt is de afstemming van de verschillende diensten en organisaties op elkaar, waardoor samenhang ontbreekt. Naast duidelijkheid over het eigen aanbod, dienen er afspraken tussen de verschillende partners gemaakt te worden over een gezamenlijke aanpak. Deze afspraken worden op wijkniveau vastgelegd in het te ontwikkelen protocol en besproken in het wijkplatform Klarendal. Betrouwbare partners zijn nodig om op elkaar aan te kunnen. Een consistent beleid moet gevoerd worden. De betrokken gemeentelijke diensten en organisaties leggen hun beleid in een gezamenlijk wijkplan voor een periode van twee jaar vast.

Verantwoording afleggen

De omstandigheden veranderen snel, waardoor het bijna onmogelijk is om voor een langere periode allerlei zaken vast te leggen. Het wijkperspectief is geen statisch eindresultaat, maar een richtinggevend perspectief, dat regelmatig bijgesteld en aangepast dient te worden. Dit geldt ook voor de beleidsplannen van de betrokken organisaties, diensten en instellingen. Uitgangspunt daarbij moet zijn een kleinschalige aanpak, gericht op maatwerk binnen de wijk. Minimaal één maal per jaar leggen gemeentelijke diensten, woning-

corporaties en instellingen verantwoording af aan de wijk over de uitvoering van de activiteiten en over de voornemens voor het nieuwe jaar. Dit kan gebeuren in een jaarlijks te organiseren bijeenkomst van het wijkplatform, waar ook bewoners en bewonersorganisaties voor worden uitgenodigd. Een ander middel is de jaarlijks terugkerende wijkschouw.

Communicatie

Een belangrijk aspect bij het verbeteren van de leefbaarheid in Klarendal is de communicatie op de juiste manier. Communicatie tussen bewoners onderling, tussen bewoners, organisaties en gemeentelijke diensten, maar ook tussen de verschillende instellingen en gemeentelijke diensten. Men dient elkaar op het juiste moment te informeren over de plannen, over de uitvoering van deze plannen, over beheer en onderhoud van woningen en woonomgeving en over het invulling geven aan de maatschappelijk voorzieningen. Er dienen duidelijk afspraken gemaakt te worden wie de communicatie bewaakt. Het opbouwwerk kan hier een belangrijke rol in spelen.

De sociale identiteit van Klarendal

Vroeger was duidelijk wat Klarendal was. Een homogene wijk bestaande uit arbeidersgezinnen. Tegenwoordig is veel moeilijker vast te stellen wat een wijk is. In een korte periode verandert een wijk van samenstelling. Klarendal bestaat niet meer uit een eenduidige bevolkingsgroep, die de cultuur binnen de wijk bepaalt. Wel zijn er nog buurtjes waar restanten zijn waar te nemen van de oude wijkcultuur, maar deze gaan langzaam verdwijnen. Daar waar dit nog het geval is moet dit worden gekoesterd. Correctie van elkaar is nauwelijks meer aan de orde. De wijk is een echte stadswijk geworden, die gedifferentieerd is samengesteld met authentieke bewoners, migranten bewoners, mensen zonder werk en partners die beiden buitenshuis werken, gezinnen met en zonder kinderen en alleenstaanden, mensen die zich oriënteren op de wijk of de wereld via TV, internet e.d. Door de problematiek in Klarendal heeft de wijk de afgelopen jaren landelijke bekendheid gekregen, met als gevolg dat de gemeente en anderen weer actief zijn geworden om de leefbaarheidsproblemen aan te pakken.

Wat gemeenschappelijk moet zijn is de zorg voor elkaar, respect voor elkaar en acceptatie van elkaar. Door daar rekening mee te houden kan een veilig leefklimaat gecreëerd worden. Leefregels kunnen daar een bijdrage aan leveren. De differentiatie zal in de toekomst groter worden. In subbuurten zal de sociale cohesie echter aanwezig blijven en zelfst versterkt worden. Mensen hebben contact met elkaar. Dit kan met burens, maar net zo goed met mensen

buiten de wijk, of zelfs buiten de stad. Bezoekers aan Klarendal moeten zich welkom voelen, als zij gebruik maken van de stedelijke voorzieningen. Klarendal is een stedelijke samenleving, waar een ontwikkeling in gang is gezet naar een open cultuur, waar mensen hun gang kunnen gaan zonder overlast te veroorzaken. Klarendal is een wijk waar men ook successen viert en daarvan geniet.

Luisteren alleen is niet genoeg

De afgelopen jaren heeft Klarendal volop in de belangstelling gestaan bij de politiek. Excursies werden gehouden, de politiek liet zijn gezicht zien. Er werd geluisterd naar wat bewoners te vertellen hadden. Wat in de afgelopen jaren ontbrak was een dialoog, een reactie op problemen of op voorstellen. Bewoners hoorden niets terug op hun opmerkingen of ideeën. Dit leidde tot frustratie bij de bewoners: er deugt nooit wat van en bij elke verbetering hoorde ook wel weer een probleem. De wijk moet partij zijn in de ontwikkeling in de toekomst, die mee wil en kan denken in kleinschalige oplossingen, die behaikbaar zijn. Waarbij rekening gehouden dient te worden met het feit dat de wijk bestaat uit veel verschillende groepen, die afhankelijk van het onderwerp apart benaderd dienen te worden. De politiek, de beroepskrachten en de bewoners moeten elkaar behandelen als volwassenen partijen en open en eerlijk met elkaar omgaan. Waarbij het niet blijft bij luisteren alleen, maar het juist gaat om de dialoog, de samenspraak tussen partijen en mensen. Over en weer dient beargumenteerd te worden met welke maatregelen problemen opgelost kunnen worden. Niet alleen de wijk weet wat het beste is. Samen moet worden gezocht naar de beste oplossing, waarbij door de verantwoordelijke partij beargumenteerd wordt welke keuzes gemaakt worden.

Woonruimte-toewijzingssysteem

Als het gaat om wonen is één van de belangrijkste wijzigingen van de afgelopen jaren het woonruimtetoewijzingssysteem. Uitgangspunt is geworden dat elke huurder zelf kan bepalen waar hij of zij gaat wonen en dat op basis van objectieve gegevens bepaald wordt wie waar kan wonen. Gebaseerd op het vrije marktmechanisme, waarin ieder gelijk is. Dit is in zijn

algemeenheid een goed uitgangspunt, maar er kleeft ook een nadeel aan. Niet iedereen is hetzelfde, want juist in de onderkant van de samenleving komen steeds meer mensen in de kou te staan, die in een zo goedkoop mogelijke woning terecht komen. Zoals mensen met een psychiatrisch probleem, met alcohol of drugsproblemen of mensen, die problemen hebben veroorzaakt in hun oude woonomgeving, of hun huur niet hebben betaald. Juist deze categorie van bewoners komt terecht in woningen van de zogenaamde kernvoorraad. Klarendal bestaat voor een groot deel uit goedkope woningen. Dus komen juist deze probleemgevallen terecht in onder andere Klarendal. Het woonruimteverdelingssysteem is dus het belangrijkste sturingsinstrument voor de bevolkingssamenstelling in Klarendal. De gevolgen van de sturing dienen tussen instellingen bespreekbaar te zijn. Dit geldt voor bijvoorbeeld tweedekanshuisvesting en bij de uitwisseling van gegevens tussen woningcorporatie, hulpverleningsinstelling en politie. Er dient beleid ontwikkeld te worden, waardoor rekening gehouden kan worden met de draagkracht van de wijk, de straat of een hofje. Voorkomen moet worden dat er teveel probleemgevallen bij elkaar terecht komen, waardoor een negatieve spiraal ontstaat: doorstroming ontstaat op basis van negatieve ervaringen. Het monitoren is noodzaak. Chirurgische ingrepen kunnen op basis van specifieke argumenten en criteria uitgevoerd worden. Daarnaast dient er voor wijken met een grote kernvoorraad als randvoorwaarde flanke-

rend beleid ontwikkeld te worden. Gedacht wordt aan sociale ondersteuning aan bewoners die een steuntje in de rug nodig hebben en aan ondersteuning aan ex-psychiatrische patiënten door een wijkgericht aanbod van het RIAGG. Er dienen voorzieningen te zijn waardoor bewoners zich kunnen handhaven, zoals bijvoorbeeld het wijkgericht maatschappelijk werk. Deze maatregelen zijn nodig om de wijk leefbaar te houden.

Binnen Arnhem moet een duidelijk segment aanwezig blijven van de kernvoorraad mede gelet op het feit dat de huursector steeds meer onder druk komt te staan. Klarendal zal voor een belangrijk deel blijven bestaan uit woningen uit de kernvoorraad. In situaties waar het woongenot sterk onder druk komt te staan wordt tijdelijk en in een beperkt gebied de mogelijkheid geboden om aan de hand van flankerende maatregelen, zoals intensivering van beheer en tijdelijke regulering van de instroom, het woon- en leefklimaat te beschermen.

Beheer

Voor Klarendal moet gelden: 'schoon en netjes, heel en veilig'. Verloedering begint altijd met kleine dingen, bijvoorbeeld een gebroken ruit die niet wordt vervangen of graffiti dat niet wordt verwijderd. Als je toestaat dat bij een leegstaande school ruiten worden ingegooid en graffiti wordt gepleegd, kun je er zeker van zijn dat de school afbrandt. Omgekeerd werkt het ook. Als de wijk schoon is, valt het veel meer op als mensen bijvoorbeeld graffiti plegen.

Het al geruime tijd geleden afgebrande pand bij de Hommelsepoort is een opvallend en onacceptabel symbool van de verloedering. In het geval de eigenaren niet direct tot sloop of opknappen overgaan, zal de gemeente haar

verantwoordelijkheid moeten nemen. De negatieve uitstraling van een dergelijk pand strekt zich uit tot over het gehele gebied van Klarendal/St. Marten.

Het doorbreken van het isolement van Klarendal is een belangrijke stap naar een opener wijk. Hierdoor wordt de wijk minder aantrekkelijk voor de schaduwzijde van een stad, zoals de drugscene.

Stedenbouwkundig moet de wijk dusdanig ingericht zijn dat er duidelijk onderscheid aangebracht wordt tussen wat openbaar, semi-openbaar en privé is. Er dient daarom een harde scheiding te zijn tussen deze drie te onderscheiden niveau's. De gemeente en de politie zijn verantwoordelijk voor de openbare weg. De woningcorporaties zijn verantwoordelijk voor de semi-openbare ruimte, zoals een achterpad, de bewoners zijn verantwoordelijk voor hun privé-terrein, b.v. het onderhoud van hun tuin.

Bij huurwoningen dient de woningcorporatie/-eigenaar toezicht te houden op een redelijk beheer, waarbij naar redelijkheid sancties toegepast kunnen worden.

Semi-openbare ruimte dient afsluitbaar te zijn, zodat het voor de gebruikers duidelijk is wie wel of niet gebruik kunnen maken van dit terrein. Projectmatig kan er extra geld ingezet worden om een inhaalslag te kunnen maken. Een voorbeeld daarvan is het project 'Buiten Gewoon Beter'. Maar daarnaast is het dagelijks beheer essentieel. Een belangrijk uitgangspunt voor dit beheer is de herkenbaarheid. Bewoners moeten

de mensen kennen, die verantwoordelijk zijn voor het dagelijks beheer, zodat deze aanspreekbaar zijn en er vertrouwen kan groeien tussen de beroepskrachten en de bewoners.

Sociaal beleid

Voor de komende periode wordt in Klarendal een hoge prioriteit toegekend aan het jeugdbeleid, gericht op de leeftijdsgroep van 0-23 jaar. Wil de situatie voor kinderen en jongeren in de wijk verbeteren dan dienen hier de nodige aandacht, energie en middelen ingezet te worden. Kansen en mogelijkheden moeten verbeterd worden op basis van een analyse van de positie van jongeren, zodat preventieve maatregelen in een zo vroeg mogelijk stadium genomen kunnen worden, waardoor probleemsituaties voorkomen worden. Indien noodzakelijk worden ook curatieve maatregelen genomen en curatieve programma's ingezet.

Veiligheid

Preventieve maatregelen, met name goed beheer, goede voorzieningen, goed (laten) naleven van regels en afspraken, alsmede een verstandige toepassing van het woonruimte-toewijzingssysteem, zullen leiden tot meer veiligheid in de wijk.

11.2. Betrokkenheid van bewoners

Indien we het er over eens zijn dat de ambities van het wijkperspectief een serieuze kans moeten krijgen, is een grote betrokkenheid van de bewoners bij het woon- en leefmilieu van de wijk essentieel.

De 'oude Klarendallers' kenmerken zich altijd al door een grote mate van betrokkenheid, maar ook de nieuwe groepen, zoals de allochtonen en jongeren zijn hierbij nodig.

Belangrijk is dat het proces van verbetering van Klarendal wordt gekenmerkt door:

- zicht op een positief toekomstbeeld voor de wijk. Het toekomstbeeld moet in een dynamisch proces voortdurend kunnen worden bijgesteld;
- een dialoog met de gemeente in plaats van boven opgelegde maatregelen, wijzigingen in plannen e.d. Het proces van de herinrichting van de Rosendaalsestraat is een voorbeeld hoe het niet moet. De herinrichting is besproken

met de bewoners. Er was overeenstemming over het ontwerp. De plaatsing van bomen bleek door de aanwezige kabels en leidingen pas in een laat stadium niet mogelijk. Zonder dat dit is teruggekoppeld met de bewoners en zonder dat een logische ontwerpaanpassing werd doorgevoerd, is de herinrichting zonder bomen, maar wel met plantplekken uitgevoerd. Het resultaat is dat de straat er niet goed uit ziet, dat de bewoners teleurgesteld zijn en dat het vertrouwen in de gemeente is geschaad;

- een merkbare voortgang in het proces. Geen eindeloos durende procedures, waardoor de positieve spanning omslaat in gelatenheid en in een gevoel van 'het zal wel weer niks worden';
- de betrouwbaarheid van de gemeente als gesprekspartner op langere termijn. Niet om de paar jaar een ander beleid, volledig andere prioriteiten, andere verantwoordelijke ambtenaren e.d.;
- het verbeteren van de maatschappelijke basis in de wijk. De individuele sociaal-economische situatie van de bewoners bepaalt voor veel mensen in belangrijke mate of cynisch of constructief naar de samenleving wordt gekeken; Er moet verbetering komen in de relatief grote werkloosheid, zowel bij jongeren als volwassenen, alsmede in het grote aantal bewoners dat afhankelijk is van een uitkering op minimumniveau;
- het als vrijwilliger kunnen bijdragen aan een zichtbare verbetering van de wijk. Dit draagt bij aan het creëren van een positief zelfbeeld van zowel de wijk, als de bewoners;
- een verschuiving van de benadering van de wijk van wijk- naar buurt- en straatniveau. Hierdoor neemt de betrokkenheid van de bewoners toe. Een netwerk van 'straatpersonen' heeft een positieve invloed op de sociale controle, het vormen van omgangsafspraken, het bespreekbaar maken van ongewenst sociaal gedrag en het elkaar hierop aanspreken;
- aandacht voor normen, zoals veiligheid en fatsoen;
- de planmatige organisatie van activiteiten die ontmoetingen tussen mensen van verschillende bevolkingsgroepen mogelijk maken. In die ontmoetingen kan zich een sociale infrastructuur verder ontwikkelen.

11.3. Procesbeschrijving wijkperspectief

Een belangrijk uitgangspunt bij het maken van het wijkperspectief Klarendal is dat de wijk betrokken is bij het tot stand komen van het wijkperspectief. De werkgroep Wijkperspectief Klarendal heeft daarom gekozen voor het regelmatig betrekken van de bewoners en de beroepskrachten in de wijk.

Daarnaast achtte de werkgroep het van belang dat ook gemeentelijke diensten, organisaties en instellingen, die werkzaam zijn in de wijk en/of verantwoordelijk zijn voor activiteiten in de wijk geïnformeerd over en betrokken zijn bij het wijkperspectief. Dit laatste is gebeurd vanuit het uitgangspunt dat het effect van het wijkperspectief wordt vergroot, als ook bij de verantwoordelijke instellingen draagvlak ontwikkeld wordt voor het wijkperspectief. Het wijkperspectief Klarendal is richtinggevend voor de toekomst en daarmee de onderlegger voor de toekomstige ontwikkelingen in de wijk. Dat uitgangspunt moet door alle betrokken partijen geaccepteerd worden.

Informatie geven aan de wijk

De wijk is vanaf de start geïnformeerd over het doel en de werkwijze van de werkgroep Wijkperspectief Klarendal. Gestart is met een toelichting in het Wijkplatform Klarendal. De bewoners zijn via de wijkkrant Klarendal geïnformeerd door middel van een interview dat de redactie heeft gehouden met K3 over de bedoeling van het wijkperspectief.

De direct betrokken bewoners zijn o.a. geïnformeerd via de nieuwsbrief Klarendal. Daarna is in elke wijkkrant informatie gegeven over de stand van zaken van het wijkperspectief. Daarbij zijn de bewoners uitgenodigd om hun mening via de wijkwinkel of via de e-mail kenbaar te maken aan de werkgroep. In september 2002 is er een speciale bijlage gemaakt in de wijkkrant over het pamflet. Het concept-wijkperspectief heeft ter inzage gelegen in de wijkwinkel Klarendal. De bewoners zijn via de wijkkrant Klarendal uitgenodigd om het concept-wijkperspectief in te zien en eventueel commentaar te geven.

Actieve betrokkenheid door de wijk

Naast het geven van informatie zijn de bewoners en werkers in de wijk actief betrokken bij het wijkperspectief. Dit is gebeurd door het vormen van een klankbordgroep, die bestond uit de leden van het wijkplatform en bewoners, die actief zijn in de wijk, o.a. in bewonerscommissies. Maar ook een aantal betrokken bewoners en werkers zijn hiervoor uitgenodigd. Het opbouwwerk Klarendal heeft deze groep samengesteld. In het totaal zijn ruim 50 mensen uitgenodigd. De klankbordgroep bestond uit bewoners en beroepskrachten, die werkzaam zijn in Klarendal. Bij de samenstelling is rekening gehouden met inkomen en culturele achtergronden.

De eerste bijeenkomst van de klankbordgroep stond in het teken van het inventariseren van de mening van de deelnemers. In kleine groepen is

aan de hand van vijf thema's (stedenbouwkundige structuur, wonen, samen leven, de woonomgeving en voorzieningen en bedrijven) een SWOT-analyse uitgevoerd. Hierdoor werd in beeld gebracht wat bewoners en beroepskrachten de sterke kanten, de zwakke kanten, de kansen en de bedreigingen van Klarendal vinden. Deze inventarisatie is gebruikt om te komen tot een pamflet over het wijkperspectief of te wel een aanzet voor de discussie. De SWOT-analyse is in hoofdstuk 3 van het wijkperspectief opgenomen. Voor de tweede bijeenkomst van de klankbordgroep werden dezelfde deelnemers weer uitgenodigd. Doel van deze bijeenkomst was om inhoudelijk te discussiëren over de eerste gedachten van de werkgroep Wijkperspectief Klarendal. K3 heeft een korte inleiding gegeven over een achttal uitgangspunten: de nieuwe ruggengraat, de ontsluitingen, de nieuwe pleinen, het groen, wonen in Klarendal, maatschappelijke voorzieningen, parkeren en een aantal deelprojecten. De deelnemers aan de klankbordgroep hebben op deze eerste ideeën gereageerd en daarover is gediscussieerd. Bij het maken van het pamflet zijn verschillende opmerkingen verwerkt, die door de klankbordgroep naar voren zijn gebracht.

Het pamflet is gepresenteerd in de wijk door een grote groep (zo'n 250 mensen) uit te nodigen voor een bijeenkomst in het KAB-gebouw. Dit zijn de leden van het wijkplatform, de bewonerscommissies, andere betrokken bewoners en beroepskrachten. Het pamflet is gepresenteerd door K3 en de verschillende onderdelen zijn toegelicht. Voor alle deelnemers was een pamflet beschikbaar. Opmerkingen en aanvullingen tijdens deze bijeenkomst hebben geleid tot een nadere verfijning van de uitwerking van het pamflet. Ook de nadere uitwerking van het pamflet is gebeurd in samenspraak met de betrokkenen uit de wijk. Vooral de sociale kant van het wijkperspectief is uitgebreid besproken. Er heeft een aparte bijeenkomst plaatsgevonden met de beroepskrachten, die werkzaam zijn in de wijk. Een concept-tekst is met hen besproken en is naar aanleiding daarvan aangescherpt. De aangepaste versie is toegezonden aan de leden van het wijkplatform Klarendal en aan de bewoners, die eerder deel hebben genomen aan de klankbordgroep Wijkperspectief Klarendal. Deze versie is in een speciale bijeenkomst van het wijkplatform en de leden van de

klankbordgroep besproken.

Als afsluiting van het proces van betrokkenheid van de bewoners en beroepskrachten uit de wijk is opnieuw een bijeenkomst belegd in het KAB-gebouw. Hiervoor is dezelfde groep uitgenodigd, die aanwezig was bij de presentatie van het pamflet. Aan de hand van een achttal stellingen is het concept-wijkperspectief getoetst aan de mening van de aanwezigen:

- Klarendal wordt een veelkleurige, duurzame en aantrekkelijke stadswijk;
- Klarendal is geen gezellige enclave in de stad meer, maar dynamisch onderdeel van de stad;
- Klarendal is de ideale wijk voor startende ondernemers;
- De parkeernorm in Klarendal mag lager zijn dan elders in Arnhem;
- De slechte parkeergelegenheid in Klarendal zorgt ervoor dat klanten van buiten de wijk wegblijven;
- Klarendal heeft grote behoefte aan goede openbare ruimte, één centraal stedelijk plein en een wijkpark;
- Gemeente Arnhem moet zorgen voor goede randvoorwaarden voor de eerstelijns gezondheidszorg;
- Rekening gehouden moet worden met de sociale draagkracht in een straat.
Dit kan door aanpassing van het woonruimte-toewijzingssysteem of het woningeigendom.

In grote lijnen werden de stellingen onderschreven door de aanwezigen, waarbij nog een aantal aanscherpingen zijn gemaakt, die verwerkt zijn in het definitieve wijkperspectief.

Gevoerde gesprekken

K3 heeft, om te komen tot het maken van het pamflet, verschillende gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van gemeentelijke diensten, woningcorporaties en instellingen. Doel van deze gesprekken was om de betrokkenen te informeren over het te ontwikkelen wijkperspectief, informatie te verkrijgen en een eerste toets voor ideeën voor het pamflet. Het concept van het pamflet is gepresenteerd aan de stuurgroep en naar aanleiding van die presentatie zijn nog enkele wijzigingen aangebracht. Ook bij de opstelling van het concept-wijkperspectief heeft een gesprek plaatsgevonden met Volkshuisvesting. Het concept-wijkperspectief is tevens besproken in de stuurgroep en in het college van B&W.

Presentatie aan gemeentelijke diensten e.d.

Naast de presentatie in het KAB-gebouw aan de genodigden uit de wijk heeft er eind augustus ook een presentatie plaatsgevonden aan de vertegenwoordigers van de verschillende gemeentelijke diensten en afdelingen. Naar aanleiding van deze presentatie zijn opmerkingen en kritische vragen verwerkt in het uiteindelijke wijkperspectief.

Eind januari heeft de presentatie plaatsgevonden van het concept-wijkperspectief aan de gemeentelijke diensten en vertegenwoordigers van de Stichting Volkshuisvesting Arnhem en Rijnstad. Dit is gebeurd aan de hand van de acht eerder genoemde stellingen. Ook dit heeft geleid tot kleine aanscherpingen van de tekst.

12. Economisch stimuleringsbeleid

12.1. Ruimtelijk Economische Structuur

Om tot de gewenste ontwikkelingen te komen voor Klarendal moet het gebied ruimtelijk-economisch worden bekeken. Dit dient te worden vastgelegd in een Ruimtelijke Economische Structuur (RES). De RES is een bestuurlijk instrument dat als onderlegger dient voor het bestemmingsplan. Naast een kader voor overheidsinvesteringen geeft de RES ook aan private partijen duidelijkheid, zodat zij hun investeringen hierop kunnen afstemmen. Het uitvoeren van economisch beleid vraagt om een uitgekiende mix van de juiste partijen met voldoende bevoegdheden, financiële middelen en andere instrumenten om vorm en inhoud aan dit beleid te kunnen geven.

12.2. Instrumenten

Verbetering panden

De uitstraling van etalages en gevels van panden aan de Klarendalseweg en andere bedrijfsconcentraties in Klarendal is voor verbetering vatbaar. Het Buurtbedrijf en het ROC Rijn-IJssel College zijn partijen, die een belangrijke rol kunnen spelen bij het fysiek aanpakken van panden aan de Klarendalseweg. Het Buurtbedrijf, een sociaal-maatschappelijke onderneming die langdurig werklozen inschakelt bij klussen en onderhoud in Arnhemse wijken, kan schilderwerk en schoonmaakwerk verrichten, etalages in leegstaande winkelpanden beheren etc. Deze organisatie kan samen met een aannemer een betaalbaar en kwalitatief goed product leveren voor de aanpak van panden aan de Klarendalseweg. Vanuit het ROC zijn scenario's denkbaar waarbij docenten van de beroepsrichting 'Handel en uiterlijke verzorging' in de avonden ondernemers onderrichten over het etaleren en inrichten van hun pand. Tenslotte biedt De Pasvorm, een school voor praktijk, arbeid, scholing en vorming aanknopingspunten. Op deze school zitten relatief veel allochtone leerlingen, waarvan in sommige gevallen de ouders zelf een winkel of bedrijf hebben. Een deel van de leerlingen is woonachtig in Klarendal zelf, wat de betrokkenheid kan vergroten.

Pandenbank

In winkelstraten als de Klarendalseweg en de Hommelseweg is het van belang te weten wie de eigenaar is van een betreffend pand, zodat deze aangesproken kan worden op het onderhoud van het pand. Een pandenbank kan hierbij van dienst zijn. Tevens kan door middel van een pandenbank vraag en aanbod van bedrijfspanden met elkaar in contact worden gebracht, om zo leegstand in de straat tegen te gaan. Een pandenbank kan informatie verstrekken over onder andere eigendom, oppervlakte en indeling, huurprijs en overige kosten, juridisch planologische bestemming, bouwkundige staat en ontsluiting (laden/lossen, entree). Belangrijk is dat een pandenbank in onderling vertrouwen wordt opgesteld en dat vertrouwelijk met de gegevens wordt omgesprongen zodat de gegevens alleen voor het juiste doel, de ontwikkeling van de straten, worden gebruikt.

Wijkbedrijfsconsulent

Gevestigde en startende ondernemers in Klarendal worden geconfronteerd met uiteenlopende knelpunten in hun bedrijfsvoering, locatie, contacten met de gemeente etc. De ondernemersproblematiek dient in een vroegtijdig stadium te worden gesignaleerd, zodat begeleiding, advisering en sturing mogelijk zijn.

In samenwerking met het Startersplatform Arnhem-Nijmegen, de gemeente Arnhem en ESKAN is door Seinpost de aanstelling van een wijkbedrijfsconsulent voorbereid. Deze is in het najaar van 2002 vanuit de wijk aan de slag gegaan op een pro-actieve, persoonlijke en laagdrempelige wijze. De consulent vormt het aanspreekpunt voor (startende) ondernemers, voert gesprekken, verwijst door en werkt dus vanuit een fysieke locatie in de wijk. Voor dit initiatief wordt Europese subsidie ter beschikking gesteld. Het project in Klarendal heeft een looptijd van een jaar. In deze periode dienen minimaal 20 deelnemers te zijn gesproken en doorverwezen. De doelgroep bestaat uit ondernemers in de eerste 5 jaar van het ondernemerschap. Via een volgsysteem wordt per ondernemer bijgehouden welk traject doorlopen is en wat de stand van zaken is.

12.3. Financiële middelen

Onder de paraplu van 'Klarendal Kom Op!' heeft de wijk reeds in ruime mate aanspraak kunnen maken op lokale, regionale, nationale en Europese gelden. Deze middelen zijn en worden aangewend voor de versterking van de sociale, economische en fysieke structuur van Klarendal.

Subsidiemogelijkheden worden o.a. geboden door:

- Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing ISV. Arnhem is een 'rechtstreekse gemeente', waardoor de gemeente directe invloed heeft op de verdeling van gelden;
- provinciale stimuleringsbudget voor meervoudig grondgebruik;
- duurzame stedelijke ontwikkeling. Met name in Europees verband liggen er diverse aangrijpingspunten voor de wijk om ook in de toekomst aanspraak te kunnen maken op gelden uit verschillende Europese programma's. Naast de regeling EQUAL, waaruit tevens wijkbedrijfsconsulent kan worden gefinancierd, bestaat een fonds waaruit bijdragen voor de fysieke aanpak van een gebied verkregen kunnen worden.

12.4. Partijen

Binnen het 'speelveld' van de economie in Klarendal zijn drie belangrijke factoren te onderscheiden:

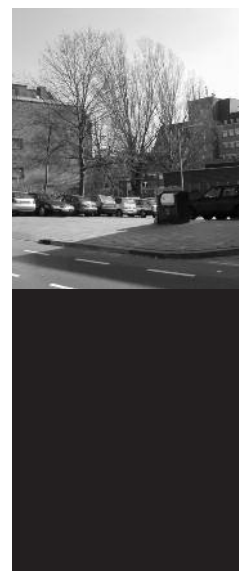
- Ondernemers. Een aanzienlijk deel van de ondernemers in Klarendal bezit een eigen pand, waarvan een deel wordt gebruikt voor het bedrijf. Deze groep heeft de mogelijkheid om zelf te investeren in het vastgoed, bijvoorbeeld de etalage en de gevel.
- Overheden. Op wijkniveau vertegenwoordigt de gemeente de overheid. Naast het gebruik van instrumenten als een bestemmingsplan heeft de gemeente Arnhem vooral een rol in het opstellen en uitvoeren van beleid, wet- en regelgeving.
- Eigenaren. Naast de ondernemers en de overheid, zijn de eigenaren van de bedrijfspanden in de wijk een belangrijke partij, vooral met betrekking tot de exterieure uitstraling van de panden.

Een eigenaar kan daarnaast een belangrijke rol

spelen bij de invulling van de bedrijfspanden in Klarendal. Het is belangrijk dat de verschillende eigenaren de visie voor de wijk ondersteunen en mee willen werken om passende functies met een goede uitstraling in de wijk te krijgen.

Gedacht moet worden aan de realisatie van:

- een bedrijfsverzamelgebouw voor de wijk op een centrale locatie, nabij het winkelcentrum en een nieuw te realiseren plein
- woon-werk combinaties
- wonen boven winkels.

Slot

Een constructieve samenwerking tussen bewoners, ondernemers, de gemeente, welzijnsorganisaties en de betrokken woningcorporaties is essentieel. Op zich is een dergelijke samenwerking al een belangrijke stap in de richting van een vernieuwd en aantrekkelijker imago van Klarendal.

De hoop wordt uitgesproken dat het wijkperspectief gedurende lange tijd een stimulans en leidraad blijft voor de verbetering van het leef- en woonmilieu in Klarendal in de richting van een nieuw imago voor Klarendal:

Klarendal, een kleurrijke aantrekkelijke stadswijk, met een interessante afleesbare geschiedenis en veel culturele invloeden. Mensen wonen er met genoegen. Ook bezoekers komen er graag, bijvoorbeeld naar de galleries, winkels en eethuisjes aan de Klarendalseweg. De Klarendalse feesten blijven legendarisch.

Colofon

Gevoerd overleg

- de klankbordgroep
- het wijkplatform
- de stuurgroep/projectgroep 'Klarendal Kom Op!'
- gemeente Arnhem, Dienst Stadsontwikkeling
 - dhr. A.A. Matthijsen
 - mevr. mr. I van Haften-Kuiper (stedenbouw)
 - dhr. F. Mosterd (volkshuisvesting)
 - dhr. J. Wessels (monumentenzorg)
 - dhr. T. Slieker (verkeer)
- gemeente Arnhem, Dienst Maatschappelijke ontwikkeling
 - dhr. B. Lauriks
 - mevr. S. Bodewes
- gemeente Arnhem, Dienst Stadsbeheer: dhr. ing. R. van Eeten
- Stichting Volkshuisvesting
 - dhr. G. Breman
 - mevr. Y. Bierings
- Vivare: dhr. R. Dekker
- Openbaar Belang:
 - dhr. drs. R.A.A. van Kessel
 - dhr. J. Coppens
- Rijnstad: dhr. W. Bilo

Geraadpleegde Literatuur

- Concept-Nota ouderenbeleid 2002, Gemeente Arnhem, Hoezo oud? 11 maart 2002
- Concept-toelichting te beschermen gezicht Mussenberg, Gelders Genootschap/Gemeente Arnhem, januari 1998
- Concept-toelichting te beschermen gezicht Patrimoniumbuurt-Vogelwijk c.a., Gelders Genootschap/Gemeente Arnhem, januari 1998
- Contourenschets sociale wijkvisie, samenvatting, OTB/Verwey-Jonker instituut, november 2001
- Cultuurhistorische analyse Pniëlkerk, Leeuwensteinplein, Monumentenadviesbureau/Gemeente Arnhem, september 2001
- Klarendal, de openbare ruimte, Wijkplatform Klarendal/Bureau Land in Zicht, mei 1996
- Klarendal, kom op! Een terugblik, Gerrichhauzen & Partners, 24 januari 2002
- Monumentenadressenlijst van de gemeente Arnhem, 15 september 2001, Gemeente Arnhem
- Nota Het Arnhems Coffeeshopbeleid 1998, Gemeente Arnhem
- Ontwerp-bestemmingsplan Klarendal-St. Marten, Gemeente Arnhem, 8 januari 2002
- Rosendaalsestraat, inventarisatie en waardebeoordeling, Monumentenadviesbureau-Gemeente Arnhem, maart 1992
- Sociaal Woningbouwcomplex Openbaar Belang in Klarendal, Dienst Stadsontwikkeling Arnhem
- Sociale huurwoningen in kaart gebracht in Arnhem 1997, Het Gezamenlijk Overleg Woningcorporaties, 1 juli 1997
- Statistisch Jaarboek 2000/2001, Gemeente Arnhem
- Wikken en wegen in waardevolle wijken, De Lijn, Rein Geurtsen en Partners, Reijndorp Stedelijk onderzoek & Advies, 2001
- Woningmarktonderzoek Arnhem 1999, Samenvatting, Gemeente Arnhem
- Wijkplan Klarendal 1998 -2002, gemeente Arnhem, december 1998.

Opdrachtgever

Gemeente Arnhem, Stuurgroep 'Klarendal Kom Op'
Koningstraat 38
Postbus 9029
6800 EL Arnhem
Telefoon: 026 - 377 47 74
Telefax: 026 - 377 48 30

Samenstelling van de werkgroep Wijkperspectief Klarendal

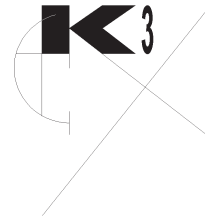
Charly Tomassen, gemeente Arnhem, programmaleider
Chris Zeevenhooven, gemeente Arnhem, projectleider
Rob Klingen, Rijnstad, opbouwwerker
Nico Mol, Seinpost, economische aspecten
Wim Petersen, K3, sociale aspecten
Peter Koelewijn, K3, ruimtelijke aspecten, eindredactie

Projectwethouder:

Chris de Ronde

Uitvoering

K3 architectuur en planning b.v. BNA
Utrechtsestraat 67
Postbus 612
6800 AP Arnhem
Telefoon: 026 - 351 59 51
Telefax: 026 - 445 70 27
website: www.k3architectuur.nl
e-mail: info@k3architectuur.nl

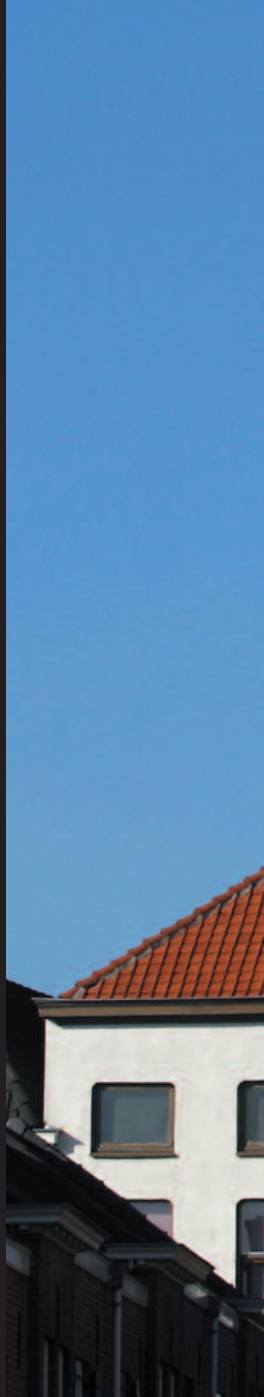
Foto's en illustraties

Foto's en illustraties: Misjel Valkenaars, K3 architectuur en planning b.v. BNA, tenzij anders vermeld.
Omslagfoto: Voermans -van Bree Fotografie, Westervoort.

Ontwerp en realisatie

Comparion BV, Velp

datum: 4 februari 2003
kenmerk: 319c—wijkpersp03a

Wijkperspectief 'Klarendal Kom Op!'

'Klarendal Kom Op!' is een initiatief van de gemeente Arnhem

Opdrachtgever
Gemeente Arnhem, Stuurgroep 'Klarendal Kom Op'
Koningstraat 38
Postbus 9029
6800 EL Arnhem
Telefoon: 026 - 377 47 74
Telefax: 026 - 377 48 30